

LUND
UNIVERSITY

Ett kulturarv värt att satsa på
en studie över fornlämningars attraktionskraft

av
Linda Wigert

ARKK04
Kandidatuppsats i arkeologi 15 HP
Institutionen för arkeologi och antikens historia
Lunds Universitet
Höstterminen 2016
Handledare: Kristina Jennbert

Abstract

Tourists are gathering to discover the ancient monuments of Sweden. A rising number of people find interest in exploring the cultural landscape. When they do, they often visit a few well-advertised sights that are easy to find through tourist information or online search engines. These popular tourist attractions provide economical benefits for local companies and can be part of maintaining a flourishing countryside lifestyle. Most importantly, they give status and attention to the monuments and prevent them from falling in decay.

The aim of this paper is to bring forward the commercial potential of our ancient monuments and to define the foundation in creating an attractive cultural sight.

The study is undertaken through three comparisons between two similar monuments, two rune stones, two megalithic graves and two grave mounds. The comparison is based partly on research about the monuments physical attributes, geographical location and cultural biography, and partly on interviews with people engaged in working with the sights.

The analysis and results show three fundamental factors in creating an attractive cultural sight: a beneficial location, a documented excavation conducted at the sight and a well documented and advertised cultural biography.

The conclusion is that widespread knowledge and awareness about ancient monuments is the best way of protecting them against destructive exploitation or decay. Knowledge and awareness is best attained through intermediation of archaeological and historical information, adapted to a target audience. The need for intermediation is too great and extensive of a task for government agencies alone. By delegating the task to well-informed individuals or local organisations, it is possible to both create job opportunities and extended care for ancient monuments. The collision between the private sector and the academic institutions requires good communication and cooperation.

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1. Syfte och frågeställningar	1
1.1.1. Potential	2
1.2. Material	2
1.3. Avgränsningar och urval	3
1.4. Metod	3
1.5. Teoretiska perspektiv	3
1.5.1. Arkeologi som populärkultur	4
1.5.2. Turistekonomiska effekter	4
1.5.3. En fornlämnings kulturbiografi	5
1.6. Källkritiska aspekter	5
1.6.1. Att definiera lyckat och underskattat	6
2. Forskningsläge	7
2.1. Fornminnesvård	7
2.2. Historiebruk	8
2.3. Kulturarvet som resurs	9
2.3.1. Vikten av samarbete	9
3. Materialbeskrivning	10
3.1. Rökstenen	10
3.1.1. Topografi och geografiskt läge	11
3.1.2. Befintligt skick	11
3.1.3. Kulturbiografi	11
3.1.4. Intervju med Åse Theorell	12
3.1.5. Intervju med Länsstyrelsen Östergötland	13
3.2. Malstastenen	14
3.2.1. Topografi och geografiskt läge	14
3.2.2. Befintligt skick	14
3.2.3. Kulturbiografi	15
3.2.4. Intervju med Hälsinglands Museum	16
3.2.5. Intervju med Länsstyrelsen Gävleborg	17
3.3. Kiviksgraven	17
3.3.1. Topografi och geografiskt läge	18
3.3.2. Befintligt skick	18
3.3.3. Kulturbiografi	18
3.3.4. Intervju med Ann-Louise Ferngård	21
3.3.5. Intervju med Länsstyrelsen Skåne	22
3.4. Stenkullen i Tun	23
3.4.1. Topografi och geografiskt läge	23

3.4.2. Befintligt skick	23
3.4.3. Kulturbioografi	23
3.4.4. Intervju med Länsstyrelsen Västra Götaland	24
3.5. Ljunghög	24
3.5.1. Topografi och geografiskt läge	24
3.5.2. Befintligt skick	25
3.5.3. Kulturbioografi	25
3.5.4. Intervju med Alf Andersson	26
3.5.5. Intervju med Länsstyrelsen Skåne	26
3.6. Ragnvalds Kulle	27
3.6.1. Topografi och geografiskt läge	27
3.6.2. Befintligt skick	27
3.6.3. Kulturbioografi	28
3.6.4. Intervju med Länsstyrelsen Västra Götaland	28
4. Analys	29
4.1. Skillnader och likheter i fornlämningarnas fysiska attribut	29
4.1.1. Rökstenen och Malstastenen	29
4.1.2. Kiviksgraven och Stenkullen i Tun	29
4.1.3. Ljunghög och Ragnvalds Kulle	29
4.2. Skillnader och likheter i platsernas vårdare	30
4.2.1. Rökstenen och Malstastenen	30
4.2.2. Kiviksgraven och Stenkullen i Tun	30
4.2.3. Ljunghög och Ragnvalds Kulle	31
5. Resultat	32
5.1. Betydelsen av personligt engagemang	32
5.2. Betydelsen av att kunna berätta en historia	33
5.3. Betydelsen av bra marknadsföring	33
6. Diskussion och reflektion	34
6.1. Privatpersoner som förmedlare av arkeologisk kunskap	34
6.2. Monumentalisering	34
6.2.1. En ny form av marknadsföring?	35
7. Slutsatser	35
8. Sammanfattning	36
9. Referenser	37

1. Inledning

I Sverige finns fantastiska fornlämningar som varje år lockar mängder av besökare. Omkring dessa platser görs satsningar på museer, aktivitetscentrum, caféer, restauranger, cykel- och promenadstigar och en rad andra projekt och företag. Satsningarna skapar en levande landsbygd, gynnar lokalbefolkningen och genererar nya möjligheter för lokala småföretagare, samtidigt som de aktuella fornlämningarna blir uppmärksammade och väl omhändertagna.

Parallellt med dessa satsningar finns runstenar, gravar, gravfält och boplatslämningar som sällan uppmärksammas. Många fornlämningar står och förfaller, bortglömda och svåråtkomliga. Dessa mindre uppmärksammade platser utgör en kontroversiell del av vårt kulturarv, då de enligt lag bör skyddas och bevaras men sällan är en tydlig tillgång i samhället. Deras lite diffusa värde ställs gång på gång mot det mer självklara värdet av nya industrier, vägar eller bostäder.

Frågan är vad som utgör skillnaden mellan två typologiskt jämförbara fornlämningar. Varför är vissa platser välkända, välskötta besöksmål medan andra, tillsynes likvärdiga, står bortglömda och förfaller? Kan dessa bortglömda platser egentligen besitta samma potential som sina mer kommersiellt framgångsrika släktingar?

Med en växande kulturturism framstår vårt kulturarv som en guldgruva, fullt av möjligheter för privatpersoner, organisationer och kommuner att omvandla fler fornlämningar till givna besöksmål för både inhemska och utländska gäster. De ekonomiska fördelarna är många och kan dessutom hjälpa till att öka fornlämningarnas status i samhället; en status som är särskilt viktig för platser som annars riskerar att förfalla eller förstöras.

I min uppsats undersöks tre olika typer av fornlämningar, totalt sex stycken. Därefter jämförs de parvis. I varje jämförelse ställs två fornlämningar av likartat slag mot varandra, ett ”lyckat” exempel och ett ”underskattat”. Fornlämningarna återfinns på spridda platser i landet och har olika typer av attribut som gör dem intressanta och unika.

1.1. Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att undersöka fornlämningars potential till att möjliggöra småföretagande och främja en levande landsbygd. Jag vill studera varför vissa fornlämningar blivit mer uppmärksammade än andra och definiera vad som gjort dessa fornlämningar till populära besöksmål.

Målet är att lyckas hitta en form av framgångskoncept; vad ligger till grund för att en satsning skall lyckas? Målet är också påvisa att de bortglömda monumenten kan utnyttjas på ett mer samhällsberikande och inkomstbringande sätt. Förhoppningen är att slutsatserna skall kunna inspirera privatpersoner, politiker eller organisationer att våga satsa mer på egna kulturprojekt som i förlängning skapar bättre bevaringsförhållanden för fornlämningarna.

Jag utgår från följande frågeställningar:

1. Vilka är skillnaderna och likheterna i fornlämningarnas fysiska attribut?

En definiering av skillnad i geografiskt läge, skick, utseende och storlek.

2. Vilka arbetar med att bevara och marknadsföra fornlämningarna och hur skiljer sig deras syn på fornlämningarnas potential?

En definiering av skillnad i tillgänglighet, skötsel och marknadsföring.

1.1.1. Potential

Begreppet potential har en återkommande roll i arbetet. I den här undersökningen definieras potentialen av i vilken mån en fornlämning lämpar sig för besöksverksamhet. Potential genom fysiska attribut behandlas här vad gäller fornlämningstyp, skick, geografisk placering och kulturbiografi. Potential som kan växa fram genom mänskligt engagemang undersöks genom intervjuer.

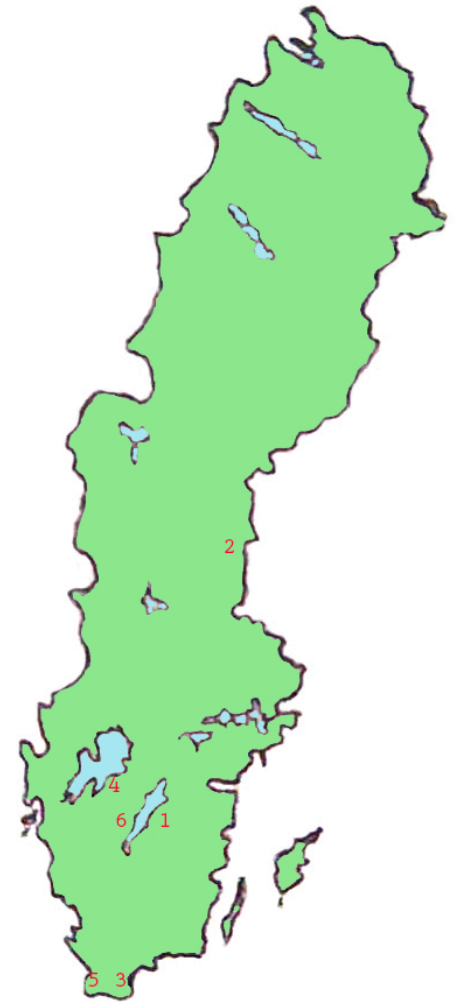
1.2. Material

Undersökningen baseras på en studie av sex fornlämningar. Fornlämningarna återfinns på spridda platser i landet (se figur 1) och går att dela in i tre kategorier: runstenar från järnåldern, stenrösen från bronsåldern och megalitgravar från stenåldern.

Runstenarna är Rökstenen, Rök 1:1 och Malstastenen, Rogsta 1:1. Rökstenen återfinns vid Röks kyrka, Rök socken, Ödeshögs kommun, Östergötland. Stenen dateras till första hälften av 800-talet och är världens längsta runinskrift. Malstastenen återfinns på Hälsinglands museum, Hudiksvall, Hälsingland. Stenen dateras till mitten av 1000-talet och består av världens längsta runinskrift med stavlösa runor (hälsingerunor).

Stenrösen är Kiviksgraven, Södra Mellby 42:1 och Stenkullen i Tun, Tun 5:1. Kiviksgraven finns i Kivik, Södra Mellby socken, Simrishamns kommun, Skåne. Röset anses vara Skandinaviens största gravröse och dateras till bronsålder. Stenkullen i Tun ligger i Tun socken, Lidköpings kommun, Västergötland. Röset är ett av Sveriges största och anses även det härstamma från bronsåldern.

Megalitgravarna består av två gånggrifter: Ljunghög, Hög 2:1 och Ragnvalds Kulle, Karleby 58:1. Ljunghög återfinns i Hög socken, Kävlinge kommun, Skåne. Graven är en av flera i Skåne som nyligen genomgått en restaurering. Ragnvalds Kulle står i Karleby socken, Falköping kommun, Västergötland. Gånggriften är Skandinaviens största.

Figur 1: Sverigekarta med numerade markeringar för de sex fornlämningarna. Numrering enligt den ordning fornlämningarna beskrivs i materialbeskrivningen (Johanna Wigert 2016).

1.3. Avgränsningar och urval

Fornlämningarna som undersöks är indelade i två grupper som ställs mot varandra genom en jämförelse. Den första gruppen består av tre ”lyckade” monument: Kiviksgraven, Rökstenen och Ljunghög. Dessa platser utmärker sig genom de satsningar som nyligen gjorts eller görs vad gäller restaurering och marknadsföring. I samband med Rökstenen och Kiviksgraven bedrivs privatägda företag inriktade på besöksverksamhet. Vid Ljunghög har markägaren planer på att starta liknande företag.

Grupp två utgörs av mindre uppmärksammade platser och består av Stenkullen i Tun, Malstastenen och Ragnvalds Kulle. Dessa platser besitter stora likheter med monumenten i första gruppen, men är till skillnad från dem inte lika självklara besöksmål för kulturintresserade besökare.

De tre sorterna fornlämningar skiljer sig mycket åt, både vad gäller typ och datering, detta för att undersökningens resultat skall vara applicerbart på olika typer av fornlämningar. Antalet fornlämningar som undersöks är anpassat efter omfångs- och tidsbegränsningar för en kandidatuppsats.

1.4. Metod

För att kunna besvara uppsatsens frågeställningar har materialet samlats in dels genom litteraturstudier om fornlämningarnas karaktär, geografiska placering, skick och kulturbiografi, dels genom semistrukturerade intervjuer.

Därefter genomförs en jämförelse av källmaterialet för att fastställa skillnader och likheter hos fornlämningarna.

För att ge läsaren förståelse för det positiva i att kommersialisera arbetet med fornlämningar presenteras teorier kring arkeologi som populärkultur, turistekonomiska effekter och fornlämningars kulturbiografi.

För att ge läsaren förståelse för hur fornlämningars betydelse förändras med tiden presenteras en kortfattad översikt över utvecklingen inom fornvård och historiebruk. Dessutom presenteras aktuella statliga direktiv kring hur vi bör se vårt kulturarv som en resurs.

1.5. Teoretiska perspektiv

Idén till det här arbetet grundar sig i tron att alla fornlämningar är unika och besitter egenskaper som gör dem till intressanta besöksmål. Inställningen är även att nästan alla fornlämningar har potentialen att utgöra grunden för företag eller projekt som kan skapa mervärde i olika former: ekonomiska förtjänster; arbetsmöjligheter; intresseväckande kunskapsspridning; stärka känslan av samhörighet mellan människor och olika tider; eller öka möjligheter för en levande landsbygd. Arbetet grundar sig även i vetskapen om att fornlämningar behandlas olika; att vissa monument tilldelas mer uppmärksamhet och resurser än andra.

Tre teoretiska perspektiv ger här infallsvinklar som används för att analysera fornlämningarnas potential: arkeologi som populärkultur, turistekonomiska effekter och en fornlämnings kulturbiografi.

1.5.1. Arkeologi som populärkultur

Arkeologen Cornelius Holtorf menar att arkeologi bör ses i ett populärkulturellt sammanhang istället för ett akademiskt (Holtorf 2015, s.14). Den allmänna fascinationen kring forntiden och arkeologiskt arbete återspeglas i en mångfald av populärkulturella fenomen kopplade till just dessa företeelser: filmer, böcker, spel, reenactment (historiskt återskapande) och inte minst besökscentrum och turistattraktioner. Detta allmänna intresse är vitalt för att arkeologi som vetenskap skall kunna rättfärdigas (Holtorf 2015, s.14).

Ibland är vikten av arkeologiskt arbete tydlig. När arkeologiska undersökningar ger upphov till kunskap som kan nyttjas i vår samtid är det lätt att berättiga arbete som för en utomstående ibland kan nedvärderas till slöseri med tid och pengar. Men i många fall är arkeologins roll mer diffus och kan lättast beskrivas som ett brobyggande mellan dåtid och nutid, där en arkeolog berättar om forntida kulturer, seder och föremål eller försöka förklara långtgående kulturella förändringar (Holtorf 2015, s.12f).

För att stärka arkeologins roll som vetenskap försöker vissa distansera sig från populärkultur genom att åberopa användandet av vetenskapliga metoder. Många gånger leder detta synsätt till att populärkulturella tolkningar nedvärderas av professionella arkeologer och avfärdas som nonsens. Holtorf förespråkar att vi istället bör försöka förstå det allmänna värdet av arkeologi i vår samtid och verka för att stärka det. Eventuellt är detta uppdrag viktigare än att bara sträva efter att presentera de ”rätta” svaren på arkeologiska frågor (Holtorf 2015, s.6, 12).

Om möjligheten att visa upp och berätta om vår forntid enbart tillägnas statliga myndigheter, museum eller universitet så skapas en klyfta mellan arkeologi som vetenskap och arkeologi som intresse hos allmänheten. Om denna klyfta inte överbyggs med tillfredsställande förmedling och samarbete mellan professionella och hobbyverksamma riskerar den kunskap vi arkeologer besitter att inte nå ut till allmänheten. Detta till gagn för mer lättillgängliga alternativa berättelser (Wienberg 2005, s.9). I min uppsats stärker detta synsätt vikten av att låta allmänheten vara del i arbetet med att förmedla arkeologisk kunskap.

1.5.2. Turistekonomiska effekter

När en fornlämning lockar turister bidrar deras besök till att skapa turistekonomiska effekter. Fornlämningen i sig kanske inte genererar någon direkt inkomst, men verksamheter runt omkring och i närheten gynnas av platsens attraktionskraft. Gäster betalar för resor, boende och mat för att kunna besöka kulturellt intressanta platser (Nielsén & Sternö 2014, s.5, 8f).

År 2015 ökade den totala turismkonsumtionen i Sverige med 18.5 miljarder kronor vilket motsvarar 7,0 procent. Sedan 2000 har turismkonsumtionen ökat med totalt 87,7 procent. Konsumtionen inom kultur och tjänster utgör visserligen en mindre del av omsättningen, men anses vara en av de sektorer som bidrar mycket till attraktionskraften hos en plats och därigenom ligger till grund för den ökade totala konsumtionen (Tillväxtverket 2015, s.15).

Dessa siffror underbygger möjligheterna att se en ekonomisk potential hos fornlämningar. Intresset för forntiden och kulturella upplevelser i samband med dem är bevisligen stort, och växande.

1.5.3. En fornlämnings kulturbiografi

Under sin livstid genomgår föremål och platser otaliga metamorfoser i möten med människor och kultur, det är dessa möten som formar tingens biografi. Kontakten mellan människa och objekt ger objektet en mening och ett värde, vilket medför att meningen och värdet av en plats eller ett föremål varierar över tid. För att till fullo förstå en fornlämnings nuvarande skick, betydelse och användningsområde krävs en översikt i form av en kulturell biografi (Gosden & Marshall 1999; Kopytoff 1986, s.65).

En bit flinta omvandlas till en praktdolk i händerna på en skicklig hantverkare. Samma praktdolk omvandlas till bytesvara i mötet mellan två grupper. Bytesvaran blir en gravgåva i en grav som under många år betraktas som helig. Graven glöms bort och gravgåvan fortsätter vara glömd i tusentals år. När en arkeolog gräver upp gravgåvan omvandlas den till arkeologisk artefakt. Artefakten hamnar slutligen på ett museum och omvandlas till museiföremål. Exemplet visar biografien över flintbitens ägare och identitet, men en kulturbiografi kan fokusera på en mängd olika aspekter.

En biografisk analys av en fornlämning kan innehålla frågor som *liknar* frågor man ställer till en person: Varifrån kommer fornlämningen och vem har skapat den? Vilka identifierbara perioder och faser har fornlämningen genomlevt? Hur har platsen använts och hur har användningsområdet förändrats med tid? Vilken status har fornlämningen idag? (Kopytoff 1986, s.66f).

1.6. Källkritiska aspekter

Långt många fler än de personer jag har intervjuat är idag engagerade i arbetet med fornlämningarna. Vid tre av platserna Ljunghög, Kiviksgraven och Rökstenen finns tydligt framträdande engagemang från privatpersoner som startat eller är på väg att starta egna företag i anslutning till platserna. Dessa individer och länsstyrelsen i Skåne och Östergötland har deltagit i min studie av de ”lyckade” fornlämningarna.

Vad gäller Malstastenen, Stenkullen i Tun och Ragnvaldskulle, min grupp av ”underskattade” fornlämningar, så saknas inte engagemang. De som arbetar med platserna gör det dock inte genom privata satsningar. På dessa platser har jag intervjuat länsstyrelsen i Gävleborg och Västergötland och gällande Malstastenen även Hälsinglands museum. Jag vill poängtera att min uppsats inte syftar till att nedvärdera det arbete som utförs av statliga instanser. Det generella engagemanget för vårt lands fornlämningar är stort. Men faktum är att vi är lyckliga vårdare till en oerhört stor mängd fantastiska fornlämningar. Att ta hand om och skydda alla på ett likvärdigt sätt är inte ett lätt jobb.

Slutligen finns på flera platser ett stort kommunalt engagemang och även lokala satsningar från universitet och föreningar. Detta engagemang kommer inte till sin rätt i den här uppsatsen

och är enligt mig en av de stora svagheterna med arbetet. Valet att fokusera på intervjuer med enbart länsstyrelsen gjordes tidigt under uppsatsarbetet, delvis på grund av den tidsmässiga begränsningen för arbetet och delvis för att länsstyrelsen i regel har det regionala ansvaret för landets kulturarv. Under intervjuprocessen har jag dock insett hur mycket ansvaret och engagemanget varierar vad gäller individuella fornlämningar inom olika län.

I efterhand känns det som att en ännu mer noggrann granskning av och intervju med varje enskild fornlämnings vårdare hade kunnat ge uppsatsen ett ännu bättre resultat. Länsstyrelsen, Hälsinglands museum och de olika företagsledarna har definitivt bidragit med intressanta och viktiga synvinklar. Statens Fastighetsverk, Riksantikvarieämbetet, kommuner, universitet och lokala föreningar hade kunnat bidra med fler.

1.6.1. Att definiera lyckat och underskattat

I min jämförelse har jag valt att dela upp fornlämningarna i ”lyckade” eller ”underskattade”. Denna uppdelning är till stor del baserad på hur lätt det har varit att hitta information om platserna via sökningar på Google. Exempelvis har Kiviksgraven och Rökstenen egna hemsidor och en hemsida om Ljunghög är under uppbyggnad¹.

Vad gäller gånggrifterna är definitionen en aning diffus och kan behöva förtydligas. Ragnvalds Kulle, här definierad som underskattad, är en av många välkända gånggrifter i Karleby men omnämns ytterst sällan för sig själv. Även om graven är den största av sitt slag i hela Norden, finns enbart ytterst korta stycken information att tillgå om platsen. Gånggriften Ljunghög, som definieras som lyckad, har tvärt emot länge stått i förfall och har enbart tack vare nutida satsningar återfått sin status som besöksmål. Dessutom finns planer på näringsverksamhet i anslutning till graven, något som saknas vid Ragnvalds Kulle.

Somliga skulle säkert vilja ifrågasätta min uppdelning. Exempelvis är Karleby gånggrifter långt ifrån bortglömda och ingår både i EU-projekt och engagemang från Göteborgs universitet, samt guidade turer². Jag har dock valt att fokusera på hur fornlämningarna marknadsförs var och en, och i vilken grad deras enskilda potential utnyttjas.

Eftersom internet idag är en av de främsta källorna till information för eventuella besökare, är det där jag sökt och definierat mina lyckade och underskattade exempel. År 2011 presenterades en internationell undersökning som visade att 22% väljer sina destinationer baserat på information från internet, 38% går på rekommendationer från vänner och 32% reser till världskända destinationer (About Tourism 2011). Om inte namnen på fornlämningarna är lätta att hitta genom sökningar på internet, är det svårt för turister att hitta dem. Enligt mig har man därmed misslyckat med marknadsföringen eller kunskapspridningen och underskattat platsernas potentiella attraktionskraft.

¹ Alf Andersson, markägare vid Ljunghög, telefonsamtal den 24 november 2016.

² Åsa Algotsson, Länsstyrelsen Västra Götaland, telefonsamtal den 30 november 2016.

2. Forskningsläge

Kulturmiljövård, och fornminnesvård är idag mycket omskrivet. Både statliga och lokala utredningar erbjuder information och översikt över forskningsläget på skilda platser och nivåer. Att sammanfatta eller presentera dem alla är i stort omöjligt. Här erbjuds istället en översikt över områdena fornminnesvård, historiebruk och synen på kulturarvet som resurs. Dessa områden ger en god överblick över hur synen på fornlämningar och deras roll i samhället utvecklas och förändras.

2.1. Fornminnesvård

Under 1600-talet gav kung Gustav II Adolf i uppdrag åt fornforskaren Johannes Bureus att inventera och dokumentera Sveriges fornminnen. År 1630 inrättades ämbetet som riksantikvarie och Bureus tilldelades posten (RAÄ 2016).

Intresset kring fornlämningar hade länge varit stort och växte markant under stormaktstiden. År 1666 framlades grunderna till det som idag är vår fornminneslag. Behovet av lagen uppstod då många fornlämningar skadades och missköttes. Samma år instiftades Antikvitetskollegium som hade i uppgift att samla och ge ut äldre skrifter, samla artefakter och inventera fornlämningar. Stämningen var ofta patriotisk, bland annat gav universalgeniet Olof Rudbeck ut verket *Atlantica* där han hävdade att Sverige var civilisationens vagga och att de latinska och grekiska alfabeterna härstammade från runorna (Danielsson 2006, s.10; RAÄ 2016).

Under 1700-talet vändes intresset mot naturvetenskap och klassisk kultur, våra svenska fornminnen fick allt mindre uppmärksamhet. Ett antal forskare fortsatte dock att resa land och rike runt för att registrerade fornlämningar. År 1780 instiftades Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien som fick ta över vad som fanns kvar av tidigare insamlat material (Danielsson 2006, s.11; RAÄ 2016).

Under 1800-talet växte Sveriges befolkning avsevärt. Jordbruket ökade och därmed ökade behovet av öppna åkermarker, fria från sten och hinder. Detta resulterade i att det lagliga skyddet åt fornlämningar förstärktes. Att låta plantera träd och skog på och kring fornminnen ansågs som något positivt för deras bevarande. Vitterhetsakademins roll förnyades och blev högsta statliga myndighet för fornlämningar med ansvar även för landets kyrkor. Kunskapen och intresset för förhistorien växte återigen bland forskare (Danielsson 2006, s.12; RAÄ 2016).

Under 1900-talet etablerades Riksantikvarieämbetet (RAÄ) och fick huvudansvaret för fornminnesvården. Begreppet kulturmiljö myntades och intresset för att skydda och bevara denna blev allt större. Runt om i landet bildades hembygdsföreningar och sockenmuseum. Under första hälften av århundradet genomfördes en rad restaureringar av fornlämningar och röjning av kulturlandskap som varit på väg att växa igen. Under andra hälften av århundradet gjordes en stor satsning på att inventera alla Sveriges fornlämningar. Idag finns informationen samlad på Riksantikvarieämbetets Fornsök (FMIS). Under 1990-talet försvann de regionala avdelningarna av RAÄ och ansvaret för kulturmiljövården hamnade istället hos länsstyrelserna (Danielsson 2006, s.15; RAÄ 2015; RAÄ 2016).

Under 2000-talet präglades kulturmiljövården av nya mål. Begreppet kulturarv, som innefattar även berättelser och traditioner, fick en viktigare roll. Kulturarvet skulle i så stor mån som möjligt tillgängliggöras alla. Att vårda och bevara handlade inte längre enbart om enskilda objekt. Istället började fokus läggas på den långsiktiga förvaltningen av vårt landskap i stort. Man diskuterade vikten av en helhetssyn på de miljömässiga, ekonomiska och sociala kvaliteterna som kulturlandskapet kan erbjuda. Fokus lades på att lyfta fram varför fornlämningar och kulturmiljö är viktiga att bevara (Danielsson 2006, s.17).

2.2. Historiebruk

Sökandet i det förflutna efter en identitet låg länge på nationell nivå. Arkeologiska och historiska efterforskningar har bidragit till att rama in och definiera kulturer och gränser; vilket i sin tur lett till att förstärka uppdelningen i ”vi och de” (Aronsson 2004, s.16f). Kulturellt betydande platser har avskärmats och skyddats från exploatering, vissa har lyfts fram och upphöjts mer än andra. Stater har med hjälp av fornlämningar hänvisat till uråldrig hävd och på så vis legitimerat rätten till olika territorium (Aronsson 2004, s.62).

Idag syns ett mer lokalt förankrat engagemang kring historiebruk. Enskilda folkgrupper eller samhällen väljer att samla ihop och definiera sin egen historia. Samtidigt som alla har rätt till en egen uppfattning, är det viktigt att förstå styrkan som bruket av historia besitter. De historier som får störst spridning påverkar den allmänna uppfattningen kring identitet och samhörighet (Aronsson 2004, s.17, 19).

Det ökade intresset kring historieberättande har fått ett varierande bemötande från professionella. Vissa forskare är positiva till en mer populariserad form av berättande och anser den vara ett steg framåt för vetenskapen. De anser bland annat att en större variation av åsikter kan bidra till en mer konstruktiv mångfald av teorier. Andra är negativt inställda och åberopar vikten av en mer traditionell form av förmedling där teorier bör grunda sig på vetenskapliga metoder (Aronsson 2004, s.32).

Kanske är det ökade intresset för historia, arkeologi och kultur i allmänhet ett tecken på en samhällsförändring. Dels är kultur- och naturupplevelser en starkt växande marknad, dels är sättet vi tillskansar oss information på väldigt annorlunda än tidigare, mycket tack vare internet (Aronsson 2004, s.33).

Just upplevelser är numera en viktig del av populärkulturell förmedling av arkeologi och historia. Genom upplevelser väcks intresset för mer djupgående kunskap. Baksidan av upplevelseförmedling kan vara att den sätter stopp för fantasin. Det man sett och upplevt blir till sanning; Precis så som upplevelsen tedde sig, så måste det ha varit (Aronsson 2004, s.109).

Vad gäller historiebrukets samhällsekonomiska nytta finns många positiva aspekter. Ett företag som förmedlar historisk eller arkeologisk kunskap kan ge arbetsmöjligheter och bidra till den ekonomiska tillväxten. Om företaget går bra och lockar besökare till en plats kan turistekonomiska effekter öka vinsterna även för andra företag i närområdet. De ökade vinsterna och möjligheterna kan stärka samhällsandan och bidra till chanserna för en levande landsbygd. (Aronsson 2004, s.232).

I takt med att fornminnesvården utvecklas för att bli del av övergripande processer där allmänhetens intressen och engagemang ges mer utrymme, så måste även vårt sätt att bruka vår historia och vårt kulturarv utvecklas.

2.3. Kulturarvet som resurs

Turism- och besöksnäringen är en sektor med hög tillväxt. Under 2015 ökade den totala turistkonsumtionen med 7 procent och omsatte över 280 miljarder kronor (Tillväxtverket 2015, s.15). Sektorn kultur och tjänster omsatte enbart cirka 25 miljarder men anses inneha en hög attraktionskraft som driver turister att besöka Sverige. Kultur och tjänster är även en av de sektorer som vuxit snabbast sedan 2000 (Tillväxtverket 2015, s.17). Nationella tillväxtmål för besöksnäringen strävar efter fördubblad omsättning och att antalet sysselsatta skall öka med 50 procent inom loppet av 10 år (2010-2020) (Näringsdepartementet 2016, s.7)

Numera är det inte bara museum som lockar, allt fler söker sig till offentliga kulturella platser i landskapet (Aronsson 2004, s.235). Besöksverksamhet i landskapet besitter dock två stora svagheter i förhållande till museum. För det första är det svårt att beräkna besöksantal. Besökare kan komma och gå som de vill och vid obemannade platser finns ingen möjlighet att avgöra om antalet ökar eller inte. För det andra är det svårt att beräkna ekonomiska vinster (Aronsson 2004, s.235). Vid besöksmål i landskapet uppstår ofta samhällsekonomiska inkomster tack vare turistekonomiska effekter, men betydelsen av dessa är svåra att mäta (Nielsen & Sternö 2014, s.5, 8f). För att dra ekonomisk nytta av den växande kulturturismen i landskapet anläggs bland annat besökscentrum eller avgiftsbelagda parkeringsplatser i anslutning till fornlämningar (Aronsson 2004, s.235).

Kulturturism eller generella satsningar på ett välbevarat kulturlandskap kan även vara ett sätt att bibehålla en levande landsbygd och anses skapa stor potential för sysselsättning, utveckling och tillväxt (Näringsdepartementet 2016, s.2). Många äldre industriorter har stora problem med minskade arbetsmöjligheter och avbefolkning. Att skapa attraktivitet med hjälp av kulturmiljöer handlar inte enbart om att locka besökare till en plats, utan även om att skapa livsmiljö kvalitet som lockar boende och företag (Aronsson 2004, s.238ff, Nilsson 2009, s.9).

Ett dilemma som uppstår av den växande besöksnäringen är svårigheten att bibehålla balansen mellan bruk och bevarande. Ett för omfattande bruk av en plats medför givetvis slitage (Aronsson 2004, s.241). Något annat som är viktigt att beakta är en lokalbefolknings inställning till att låta sig definieras av sitt kulturarv. På vissa platser kanske en majoritet anser att strävan efter att tillhöra framtiden är viktigare än ett fokus på det förflutna (Aronsson 2004, s.241).

2.3.1. Vikten av samarbete

Besöksnäring är ett område där företag sällan bär sig själva. För att lyckas skapa den attraktionskraft som krävs för ett konkurrenskraftigt besöksmål måste enskilda företagare samverka med andra företag och offentlig sektor (Näringsdepartementet 2016, s.6). Dessutom underlättar ett generellt statligt stöd exempelvis genom förenkling och digitalisering. Just nu genomförs arbete för att identifiera hinder och utmaningar för besöksnäringen och för att

fortsätta arbetet med digitalisering för att underlätta informations- och kommunikationsmöjligheter (Näringsdepartementet 2016, s.3).

3. Materialbeskrivning

Här presenteras de tre lyckade och de tre underskattade fornlämningarna. Varje fornlämning presenteras först i en övergripande karaktärsbeskrivning, därefter redogörs för topografi och geografiskt läge, befintligt skick och slutligen fornlämningens kulturbiografi. Slutligen återges en kort sammanfattning av de intervjuer som genomförts med engagerade privatpersoner, Hälsinglands museum och Länsstyrelsen i Gävleborg, Skåne, Västergötland och Östergötland.

3.1. Rökstenen

Rökstenen är en av Sveriges mest kända runstenar och med över 700 inristade runor, vilket gör den till världens längsta runinskrift (Petersson 1987, s.1). Inskriften täcker hela stenen, även ovansidan. Stenen saknar övrig utsmyckning som annars är vanligt förekommande på runstenar (Wessén 1958b, s.6).

Fornlämningen är nästan fyra meter hög, varav cirka 2,5 m syns ovan jord, och väger runt 4,5 ton. Den består av ett tillsynes naturligt format stenblock av ljusgrå, finkornig granit. Materialet är av hög kvalitet och har bidragit till att runorna än idag är mycket välbevarade (Brate 1911, s.231; Petersson 1987, s.1; Wessén 1958b, s.4).

Runstenen har av språkforskare daterats till första hälften av 800-talet. Runorna är i huvudsak av en typ som kallas kortkvistrunor, även kända som Rökrunor, men består också av olika sorters lönnrunor och av runor från den äldre 24-typiga runraden. Rökrunor förekommer på ett fåtal ristningar från 800- och 900-talet och består av 16 olika runor (Brate 1911, s.231, 252; Gustavson 1991, s.8, 31; Wessén 1957, s.1, 7).

Även om Rökstens runor ännu är tydliga, är texten delvis svår att tolka. Förutom att ordskillnadstecken saknas är delar av texten skriven med olika typer av lönnskrift (Wessén 1958b, s.7f).

Idag är man generellt sett överens om hur runorna skall läsas, men allt sedan runorna översattes för första gången under början av 1900-talet har tolkningen av texten varit under diskussion bland forskare. Något som bidragit till att fornlämningen fått mycket uppmärksamhet (Isaksson 1992, s.19; Petersson 1987, s.1).

Man tror att det är Rökstenen som har gett namn åt samhället Rök där runstenen finns. Ordet betydde ungefär ”upprest kärve” på gammal östgötadialekt och härstammar från gotländskans rauk som betyder ungefär ”fristående stenpelare” (Gustavson 1991, s.3).

Idag är platsen ett mycket populärt besöksmål med runt 50 000 besökare per år³.

³ Åse Theorell, Rökstenen AB, telefonsamtal den 22 november 2016.

3.1.1. Topografi och geografiskt läge

Rökstenen står placerad på ett mindre fält söder om kyrkmuren som omgärdar Röks kyrka. Rök socken ligger cirka 12 km nordväst om Ödeshög, Östergötland. Orten ligger i anslutning till E4:an och ungefär 9 km öster om Vätterns kust.

Landskapet kring fornlämningen består idag av öppna åkermarker. Troligtvis har Rökstenens plats länge varit av central betydelse för invånarna i området och det är sannolikt att Röks kyrka anlades i direkt anslutning till platsen där stenen ursprungligen stod rest (Wessén 1958a, s.11)

Vad gäller tillgänglighet har runstenen en gynnsam placering. Vägen från Ödeshög mot Rök är en brunskyltad turistväg och vägbeskrivning finns att finna både på Rökstenens egen hemsida, Google Maps eller via turistinformation. Rök ligger ungefär en timmes bilresa norr om Jönköping och cirka 2,5 timmars bilresa sydväst om Stockholm.

3.1.2. Befintligt skick

Fornlämningens skadestatus är enligt FMIS ”välbevarad” (FMIS 2016b). Troligtvis har stenens runor skyddats av att de länge varit inmurade i en vägg. Än idag är den över 1000 år gamla texten lätt att läsa. Den enda synbara skada finns vid baksidans högra kant. Möjligtvis uppstod skadan då stenen togs ur bodväggen år 1843 (Wessén 1958b, s.4).

Sedan 1 januari 2015 sköts Rökstenen av Statens Fastighetsverk, på plats finns Åse Theorell som genom sitt företag Rökstenen AB driver besöksverksamhet i anslutning till fornlämningen och därmed även håller platsen under uppsikt.

Området är välskött och vägen dit skyltad. På plats finns informationsskyltar på svenska och Theorell erbjuder guidade visningar av fornlämningen och området i stort⁴.

3.1.3. Kulturbiografi

Rökstenen restes någon gång under början av 800-talet (Isaksson 1992, s.3). Stenens ursprungliga plats är okänd, troligtvis har den stått rest i närheten av kyrkan. Röks kyrka anlades under 1100-talet och intill kyrkan byggdes en tiondebod av sten. Rökstenen kom då att bli del av en vägg i boden och placerades liggande med framsidan utåt, utan att skadas (Gustavson 1991, s.3; Wessén 1958b, s.3f).

Stenen förblev inmurad i väggen och nämns i historiska källor för första gången under början av 1600-talet. Stenen avbildades då av runforskaren Johannes Bureus. Bureus lyckades dock aldrig tyda runorna som var mycket olika de runor han tidigare undersökt (Gustavson 1991, s.4f; Stephens 1866-67, s.228; Wessén 1958b, s.3). År 1750 besökte fornforskaren Johan Hadorph Rök och lät även han avteckna stenen (Gustavson 1991, s.4). År 1760 omnämndes Rökstenen i C.F. Broocmans beskrivning av Östergötland. Han bekräftade då att den fortfarande fanns inmurad i tiondeboden och beskrev stenen som ”alldeles obegriplig och oläslig” (Broocman 1760, s.619).

År 1843 revs tiondeboden och man upptäckte att stenen var ristad på alla sidor. Kyrkoherde Carl Hedmark ritade av den tidigare okända baksidan men lät därefter åter mura in stenen, nu i

⁴ Åse Theorell, Rökstenen AB, telefonsamtal den 22 november 2016.

den nya kyrkans vapenhus (Brate 1911, s.231; Gustavson 1991, s.4; Stephens 1866-67, s.228; Wessén 1958b, s.3). Kunskapen och intresset kring stenen försvann dock inte. År 1862 togs stenen ur vapenhuset på uppdrag av kungliga Vitterhetsakademien och restes istället vid kyrkogårdsmuren (Brate 1911, s.231; Gustavson 1991, s.4; Wessén 1958b, s.3;).

Fyra år senare, 1866, publicerade fornforskaren George Stephens inskriften i sin helhet för första gången (Bugge 1878, s.1; Stephens 1866, s.232; Wessen 1958a, s.11). I samband med detta påbörjades forskningen kring stenen och år 1910 publicerades den första översättningen av norrmannen Sofus Bugge (Petersson 1987, s.1).

År 1933 flyttades Rökstenen till sin nuvarande, lite mer rymliga plats söder om kyrkogårdsmuren (Gustavson 1991, s.4; Wessén 1958b, s.3).

Under 1900-talet har en rad olika tolkningar av textens innehåll publicerats, bland annat av Henrik Schück, Erik Brate, Otto von Friesen, Otto Höfler, Elias Wessén, Lis Jacobsen, Sune Lindqvist, Ottar Grönvik och Nils Åge Nielsen (Gustavson 1991, s.35f; Nielsen 1969, s.10ff; Wessén 1958b).

År 2010 öppnade Åse Theorell Rökstenens besökscentrum som idag erbjuder guideade visningar både av Rökstenen och av området kring platsen. Sedan 2015 ägs platsen av SFV (Statens Fastighetsverk) som tog över efter RAÄ.

3.1.4. Intervju med Åse Theorell⁵

Sedan 2010 driver Åse Theorell företaget Rökstenen AB och besökscentrat vid fornlämningen. Theorell har ingen arkeologisk eller historisk bakgrund utan har tidigare arbetat med projektledning, marknadsföring och inköp.

Theorell flyttade in med sin familj på Röks prästgård år 2003. Gården ligger alldeles i närheten av Rökstenen och under sin mammaledighet upptäckte hon den stora mängd besökare som strömmar till platsen. I frustration över det bristfälliga bemötande som erbjöds av Ödeshögs kommun, växte idén till ett besökscentrum fram.

Desto mer Theorell satte sig in i Rökstenens historia, desto mer insåg hon potentialen i att arbeta med att förmedla kunskap om platsen och landskapet runt omkring. Hon har inte fått någon statlig hjälp i arbetet med att söka information och har heller inte tilldelats några direktiv angående vilken typ av information hon bör förmedla. Under ett stadie av arbetet var Theorell projektledare för en EU-finansierad förstudie av möjligheterna till att öppna ett större, åretruntöppet, besökscentrum för Rökstenen. Resultatet visade sig innebära arbete utöver Theorells ambitioner. Hon lämnade istället möjligheten till framtiden och fortsatte satsa på sitt mindre, redan existerande, besökscentrum.

Idag har platsen runt 50 000 besökare årligen. Besökare erbjuds guideade turer kring bland annat Rökstenen, Alvastra klosterruin och Omberg, ett stort naturreservat som ligger i nära anslutning till fornlämningen. Ett utomhusmuseum med informationsskyltar har funnits på platsen sedan 90-talet. Informationen är dock enbart på svenska.

⁵ Hela stycket refererar till telefonsamtal med Åse Theorell, den 22 november 2016.

I sitt arbete med att utveckla besöksmålet har Theorell inlett samarbete med andra lokala företag. Målet är att erbjuda en helhetsupplevelse, göra-äta-bo, för turister. I sin butik vid besökscentrat säljer hon bland annat lokalt producerat hantverk.

Theorell marknadsför platsen via sin hemsida rokstenen.se och via olika turistbyråer. Hon har god hjälp utav sina tidigare erfarenheter inom marknadsföring, att fornlämningen länge varit ett populärt besöksmål och även av det gynnsamma geografiska läget.

Theorell tror att egenföretagare har en fördel gentemot statliga aktörer vad gäller att driva besöksverksamhet. Som egenföretagare krävs ett affärsmässigt tänk och fokus måste ligga på att upprätthålla attraktionskraften som får besökare att komma. Inom statliga eller kommunala verksamheter ligger mycket fokus på just bevarandet i breda drag. Ibland kan kunskapen om marknadsföring och affärstänk vara bristfällig och möjligheterna till att fokusera på individuella fornlämningar saknas. Theorell tror också att egenföretagare i anslutning till en fornlämning gynnar fornlämningen. Människor som besöker platsen får chans till ett personligt bemötande och en mer djupgående kunskap än den som är möjlig att presentera via skyltar och text. Hennes verksamhet bidrar även till turistekonomiska effekter i området.

3.1.5. Intervju med Länsstyrelsen Östergötland

Mattias Schönbeck arbetar som biträdande länsantikvarie vid Länsstyrelsen Östergötland och har i en intervju besvarat frågor angående länsstyrelsens syn på Rökstenens potential. Följande stycke är en sammanfattning av denna intervju⁶.

Rökstenen är idag en utav 200 fornlämningar bland länsstyrelsens fornvårdsobjekt. I Östergötland satsar länsstyrelsen på att ingå skötselavtal med privatpersoner som på så vis hjälper till att se efter fornlämningar. Enligt Schönbeck bygger avtalen på att både fornlämningar och naturreservat anses vara bra arenor för aktiviteter, som därmed bör utnyttjas. Så länge inget kommer till skada uppmuntras en mängd olika typer av evenemang i anslutning till platserna, vilket på så vis bidrar till att levandegöra dem.

Vad gäller egenföretagande i anslutning till fornlämningar ser Schönbeck inga problem. Huvudsaken är att den arkeologiska informationen som förmedlas är så korrekt som den kan vara, att den baseras på vedertagen, vetenskaplig information. Universitet, RAÄ och Länsstyrelsen borde enligt honom samarbeta för att kunna bidra till en berättelse som hålls uppdaterad i takt med att ny information uppdagas. Schönbeck påpekar hur svårt det är att utforma informationsskyltar anpassade för alla målgrupper. Där besökare erbjuds guidade turer av pålästa privatpersoner finns möjligheterna till att anpassa vad som förmedlas efter målgruppen. Dessutom kan besökare som vill veta ännu mer härledas till ytterligare informationskällor eller alternativa hypoteser.

Schönbeck tror att Rökstenens omdiskuterade och unika inskrift ligger till grund för dess status som populärt besöksmål. Han tror även att Rökstenen som traditionellt skolutflyktsmål gjort att den varit svår att missa. Schönbeck tror att alla runstenar med en något speciell inskrift går att utveckla till någon form av besöksmål, enligt honom handlar det främst om att kunna

⁶ Mattias Schönbeck, Länsstyrelsen Östergötland, telefonsamtal den 29 november 2016.

berätta en intressant historia. Att förmedla en fornlämnings historia skapar förståelse som utgör det bästa skydd en fornlämnning kan få.

3.2. Malstastenen

Malstastenen är en runsten daterad till mitten av 1000-talet med världens längsta runskrift ristad med stavlösa runor, de så kallade hälsingerunorna. Stenen är en av Norrlands mest omskrivna runstenar och har även bidragit till dechiffringen av de stavlösa runorna (Jansson 1985, s.3, 18; Nyström 2015, s.12, 16).

Originalstenen står idag på Hälsinglands museum i Hudiksvall dit den flyttades år 1979. På plats i Malsta står en kopia av runstenen som restes 1982. Stenen är cirka 2,5 m hög, upp till 75 cm bred och upp till 49 cm tjock. Runorna är ristade i runslingor på två sidor, framsidan och vänster smalsida. Ristaren har separerat texten i fem delar spridda över de två sidorna. Mitt på stenens framsida finns ett likarmat kors (Jansson 1985, s.22, 41; Nyström 2015, s.55).

Runorna är svårlästa, mycket på grund av runstenens dåliga skick. Enligt Lena Petersons översättning berättar texten om Romund som reste stenen efter sin far Hä-Gylfe. En lång rad släktnamn räknas upp och även varifrån stenen kommit, något som är väldigt ovanligt. Slutligen berättas om Hä-Gylfes markägör (Nyström 2015, s.16).

Malstastenen har ett syskon, Sunnåstenen, som enligt sin inskrift rests av samma person, Romund. År 1937 flyttades Sunnåstenen till Hälsinglands museum (Nyström 2015, s.55).

3.2.1. Topografi och geografiskt läge

Originalstenen står idag på Hälsinglands museum i Hudiksvall. Den har varit placerad i museets caféteria sedan början av 80-talet⁷.

Kopian står rest vid ”runstensåkern” i Malsta, Rogsta socken, Hälsingland, varifrån originalet flyttades under 1920-talet. Man tror att kopians nuvarande läge är nära det ursprungliga. Åkern är belägen i Malsta cirka 1 mil norr om Hudiksvall, en bilresa på 15 minuter.

Vad gäller tillgänglighet är originalstenen lätt att besöka under museets öppettider. Vägbeskrivning till kopian är däremot svår att hitta. Stenen kommer inte upp vid sökningar på Google Maps och varken Hälsinglands museum eller internetbaserade turistbyråer erbjuder någon information om stenen.

3.2.2. Befintligt skick

Malstastenens skadestatus har inte definierats av FMIS (FMIS 2016e). Stenen har varit bruten i tre delar sedan början av 1800-talet och sammanfogades först då den flyttades under 1920-talet (Jansson 1985, s.14, 16). Idag skyddas stenen från frostsador eller eventuell vandalism tack vare dess placering inom museets väggar. Runstenens kopia i Malsta vårdas av länsstyrelsen i Gävleborg.

⁷ Lars Nylander, Hälsinglands museum, telefonsamtal den 21 november 2016.

3.2.3. Kulturbiografi

Malstastenen restes någon gång under 1000-talet och nämns för första gången i historiska källor av Johannes Bureus som under början av 1600-talet även lät avbildade den. Vid det laget hade stenen fallit omkull (Jansson 1985, s.12; Nyström 2015, s.12, 16, 55). Konsten att läsa Hälsingerunorna hade fallit i glömska och 1624 utlyste professor Justinianus Heiner en kunglig belöning till den som kunde tyda dem (Nyström 2015, s.11).

Först 1675 lyckades Magnus Celsius, rektor vid Uppsala universitet, dechiffrera hälsingerunorna och texten på stenen blev läslig (Celsius 1982, s.15, Jansson 1985, s.39).

År 1763 kom historiken Nils Reinhold Brocman till Malsta under en forskningsresa och undersökte stenen. Efter att ha sett i vilket skick fornlämningen var erbjöd sig Brocman att själv bekosta flytten av Malstastenen till Tuna kyrka för att där ställa den under tak och ge den bättre bevaringsförhållanden. Tuna kyrka låg i grannsocknen Hälsingstuna och ortsborna i Rogsta vägrade gå med på erbjudandet som innebar att stenen skulle flyttas utanför sockengränsen. Stenen fick trots Brocmans protester, stå kvar på sin plats i Malsta (Jansson 1985, s.12f).

Under 1820-talet skadades Malstastenen då den flyttades av länsman Per Astner. Fornlämningen hade vid det här laget sjunkit ner i jorden i "runåkern" där den stod och när länsman försökte lyfta den bröts stenen av på mitten (Jansson 1985, s.14).

Hösten 1851 reste Carl Säve genom Hälsingland för att granska och tolka runinskrifter. Säve oroades mycket över Malstastenens skick. Enligt ett brev han skickade till sin bror var stenen vid det här laget bruten i tre delar, dessutom upptäckte han en hel del små sprickor som kunde leda till frostsador (Jansson 1985, s.14).

År 1860 bildades Hälsinglands fornminnessällskap och de lät uppföra ett skjul över stenen. År 1903 besökte Otto von Friesen platsen och fann stenen fortfarande liggandes i kanten av den åker den flyttats från 80 år tidigare, skjulet var borta men istället hölls stenen samman av en träram. Markägaren fick då i uppdrag att bygga ett nytt skjul över stenen (Jansson 1985, s.15).

Under 1920-talet besöktes stenen av antikvarie Gustav Hallström. Vid det laget var skjulet från början av 1900-talet fallfärdigt och Hallström försökte samla ortsborna och på nytt föreslå att fornlämningen flyttades, återigen möttes idén med motstånd. Hallström föreslog istället att man borde försöka hitta stenens ursprungliga plats, laga den så gott det gick och sedan flytta den dit (Jansson 1985, s.16).

Två år senare kom Mårten Stenberger från Hälsinglands museum till Malsta och fann att stenen fortfarande låg omkullvält intill åkerkanten. Under ett flertal besök försökte Stenberger lyfta frågan om att resa Malstastenen och försökte även lista ut dess ursprungliga plats. År 1928 flyttades stenen till en björkdunge, cirka 100 m norr om runstensåkern. Björkdungen ansågs inte vara stenens ursprungliga placering men tycktes bättre än platsen vid åkerkanten (Jansson 1985, s.16).

I samband med flytten genomgick stenen en rad lagningsförsök och kom slutligen att fogas samman med hjälp av järnkrampor. För att skydda fornlämningen från regn och därmed ytterligare frostsprickor, lät Stenberger bygga ett tak över den (Jansson 1985, s.17).

50 år senare, 1979 flyttades Malstastenen av RAA till Hälsinglands museum på inrådan av runforskare Sven Jansson. Järnkramporna ersattes med stenkitt och på plats i Malsta restes en kopia i betong av runstenen. Kopian ställdes intill den åker varifrån originalet flyttats 1928. Anledningen var att efterforskningar visat att stenen stått på eller i anslutning till åkern så tidigt som under slutet av 1500-talet (Jansson 1985, s.18f).

År 1985 gav Jansson ut ett häfte i serien Filologiskt arkiv där han presenterade en översikt över fornlämningens kulturbiografi och sin egen tolkning av runorna. Jansson ansåg att texten dels var en form av ägandebevis men även ett sätt för Romund att skryta om sin rike far och sitt fina arv (Jansson 1985).

År 2015 kom boken Tusenårstexterna (Nyström 2015) där Malstastenen inskrifter presenteras efter tolkningar av professor Lena Peterson. I boken tyds texten som en form av ägobevis, ristad för att underlätta för Romund om någon skulle försöka göra anspråk på hans mark (Nyström 2015, s.23).

3.2.4. Intervju med Hälsinglands Museum

Lars Nylander arbetar som antikvarie vid Hälsinglands museum och har i en intervju besvarat frågor angående sin och museets syn på Malstastenen och dess potential. Följande stycke är en sammanfattning av denna intervju⁸.

Malstastenen har stått placerad i museets caféteria sedan 80-talet. Dess avsevärda vikt gör den inte till ett objekt som enkelt kan flyttas mellan olika utställningar. Pedagogen Lars Berglund använder stenen i visningar för alla åldra och intill stenen finns informationsskyltar.

Museets hemsida saknar information om Malstastenen, Nylander tror att det kan bero på att sidan just nu håller på att byggas om. Dessutom är inte museets huvudsakliga uppgift att genom marknadsföring och upplevelser locka besökare till enskilda föremål i samlingen. Uppgiften är främst kunskapssamlade och förmedling. Risken är även att enstaka föremål försvinner i mängden av artefakter som finns att beskåda på platsen.

Malstastenen har sällan lyfts fram och uppmärksammas på samma sätt som exempelvis Rökstenen, möjligtvis på grund av sitt läge i norra Sverige, men enligt Nylander även på grund av att den helt enkelt inte är lika speciell som Rökstenen.

Hälsinglands museum har tidigare deltagit i satsningar på evenemang om medeltiden. Nylander tror att den typen av upplevelseförmedling är ett av de bästa sätten att väcka intresset för historia bland unga, men att förmedlingsformen sällan speglar verkligheten särskilt väl. Satsningar på enskilda fornlämningar i Hälsingland och i Sverige ser Nylander som något positivt, både för förmedling, turism och vidare forskning. Ett ökat intresse och ökade arbetsmöjligheter i anslutning till runstenar skulle även öka möjligheterna för forskare att arbeta vidare med runor i stort.

⁸ Lars Nylander, Hälsinglands museum, telefonsamtal den 21 november 2016.

Vad gäller Malstastenens potential till att gynna småföretagande så är möjligheterna begränsade enligt Nylander. Dels är stenens placering på ett museum både positivt och negativt. Museet ligger mer lättillgängligt än Malsta och runstenen skyddas från väder och vandalism. Däremot skulle det vara svårt för utomstående att anordna egna visningar av stenen. Vad gäller kopian så har inte den heller en gynnsam placering då det är svårt att ta sig till Malsta utan egen bil.

Nylander tror att det skulle ta mycket tid och pengar att bygga upp ett varumärke eller en utspridd kännedom om Malstasten. Rökstenen är en fornlämning man läser om i skolböckerna redan som barn, inskriften är internationellt känd. Tyvärr kan Malstasten inte mäta sig med dessa utmärkelser.

3.2.5. Intervju med Länsstyrelsen Gävleborg

Anna Sundberg arbetar för Länsstyrelsen i Gävleborg och har i en intervju besvarat frågor angående länsstyrelsens syn på Malstastenens potential. Följande stycke är en sammanfattning av denna intervju⁹.

Malstastenens kopia är del av fornvårdsprogrammet i Gävleborgs län och platsen hålls röjd och skyltad. I nuläget görs satsningar på bättre hänvisningsskyltar så att runstenen skall gå att hitta lättare.

Sundberg tror att runstens läge bidragit till att den inte är populärt besöksmål idag. Hon anser även att Hälsingland är ett landskap med stora utvecklingsmöjligheter vad gäller turism. Privatpersoner som bedriver näringsverksamhet i anslutning till fornlämningar ser hon inga problem med. Så länge informationen som förmedlas främst är baserad på vedertagen kunskap.

3.3. Kiviksgraven

Kiviksgraven, även kallad, Kiviks röset, Kungagraven eller Bredarör är ett stort gravröse från bronsåldern. Fornlämningen är mest känd för sin häpnadsväckande storlek, 75 meter i diameter och 3,5 meter hög (Goldhahn 2012, s.19). Höjden konstruerades under en rekonstruktion i början av 1930-talet. Vid jämförelse med bättre bevarade gravhögar skulle Kiviksgraven ursprungligen kunna ha varit runt 10 meter hög (Larsson 1993, s.141).

Graven är Sverige största cirkulära gravröse (Larsson 1993, s.140). I rösets mitt finns en hållkista bestående utav tio stenhällar. Åtta av dessa är smyckade med hållbilder som även de legat till grund för gravens ryktbarhet. Platsen är idag ett populärt besöksmål med långt över 15 000 besökare per år¹⁰.

⁹ Anna Sundberg, Länsstyrelsen Gävleborg, telefonsamtal den 24 november 2016.

¹⁰ Ann-Louise Ferngård, Asmiroca Naturupplevelser, telefonsamtal den 13 november 2016.

3.3.1. Topografi och geografiskt läge

Kiviksgraven är belägen i Kivik vid den skånska östkusten på Österlen, Simrishamns kommun, Skåne. Graven ligger i anslutning till de centrala delarna av tätorten och vägen dit är väl skyltad från landsvägen som går genom samhället. Området är rikt på fornlämningar.

Landskapet kring fornlämningen är idag mycket annorlunda från hur det tedde sig när graven först anlades. Dels skymms sikten mot havet av en samling träd, så var antagligen inte fallet under bronsåldern. Dels har samhället Kivik och dess bebyggelser med tiden krupit närmre, något som orsakar oro bland arkeologer vad gäller bevarandet av platsens miljö¹¹ (Larsson 1993, s.136).

Vad gäller tillgänglighet har graven en mycket gynnsam placering. Området kring Kivik och Österlen har länge varit ett populärt turistområde och information och vägbeskrivning är lättillgänglig både via Kiviksgravens egen hemsida, via Google Maps eller via turistbyråer. Avståndet från Malmö är cirka 1 timma och 20 minuter med bil.

3.3.2. Befintligt skick

Fornlämningens skadestatus är enligt FMIS ”restaurerad” (FMIS 2016a). Nuvarande utformning och utbredning är en rekonstruktion från början av 30-talet.

Graven ägs idag av Statens Fastighetsverk (SFV) som tog över från Riksantikvarieämbetet den 1 januari 2015 (SFV 2016). Fastigheten arrenderas sedan 2012 av Ann-Louise Ferngård som ansvarar för allmänt underhåll och att gravkammaren öppnas för besökare. Området är väl uppröjt och vägen dit skyltad. På plats finns informationsskyltar från RAÄ och Ferngård erbjuder guidade visningar genom sitt företag Asmiroca Kulturarvsupplevelser¹².

3.3.3. Kulturbiografi

Kiviksgraven anlades runt 1300-1400 f.Kr. och användes som grav under en lång tid, troligtvis senast kring 900-talet f.Kr. (Nordén 1936, s.45; Goldhahn 2005, s.99f). I historiska källor uppmärksammas platsen först under 1700-talet. Gravröset hade länge använts som stenbrott av lokalbefolkningen i Kivik, men år 1748 väckte platsen intresse då man upptäckte en hällkista i mitten av röset. Upptäckten gjordes av två män som senare anklagades för att fört iväg skatter från platsen. Några undangömda skatter hittades aldrig och männen fick så småningom gå fria (Holm 1917, s.144). År 1749 besökte Linné platsen och i hans dagboksanteckningar märks att händelsen kring hällkistans upptäckt blivit nationellt uppmärksammat (Goldhahn 2013, s.53f).

Först några år senare upptäckte man att hällarna, som utgjort väggarna i kistan, var täckta av ristningar. Upptäckten har tillskrivits Nils Wessman år 1756, men gjordes möjligtvis redan 1752-53 av Herr Baron Christian Barnekow (Goldhahn 2013, s.62, 64f). Wessman är eventuellt även den förste att genomföra vad som kan liknas vid arkeologiska undersökningar av Kiviksgraven. Hans tolkningar av fynd och hällbilder gjorde kopplingar till romersk kultur, något som även kommit att ligga till grund för senare teorier om långväga influenser och kontakter (Goldhahn 2013, s.68f, 75).

¹¹ Rickard Lindberg, Länsstyrelsen Skåne, möte den 24 november 2016.

¹² Ann-Louise Ferngård, Asmiroca Naturupplevelser, telefonsamtal den 13 november 2016.

År 1764 kom antikvarie Nils Reinhold Brocman till Kivik för att besöka det beryktade gravröset och undersöka de möjliga kopplingarna till romarriket. Hans tolkningar av hållbilderna avvisade Wessmans teorier och lyfte fram ett mer lokalt förankrat ursprung (Goldhahn 2013, s.71, 75). Under 1780-talet växte intresset och kunskapen kring Kiviksgraven både nationellt och internationellt. I en disputation av Anders Forssenius fick graven för första gången sitt epitet ”Kiviksmonumentet” (Goldhahn 2013, s.76). Lokalbefolkningen fortsatte samtidigt att hämta sten från röset, något som orsakade avsevärd skada på stenkistan och dess hållar (Moberg 1975, s.4).

Då professor Nils Henrik Sjöborg besökte platsen år 1800 förfasade han sig över gravrösets och gravens skick. Tre av hållarna var försvunna och stenkistan var så igenfylld att den knappt gick att se (Sjöborg 1815, s.117). År 1814 utnämndes Sjöborg till inspektör över landets fornlämningar och lyckades under restaureringsinsatser hitta en mindre hållkista, som kommit att kallas prinsgraven, intill den redan kända. Sjöborg återfann även fragment av två av de försvunna hållarna. Efter att ha fört tillbaka dem till stenkistan, lät Sjöborg fridlysa den. Däremot tillät han att ortsbefolkningen fortsatte hämta sten från röset, med villkoret att hållarna inte skadades. Den ena av hållarna, smyckad med ristade yxor, försvann igen kort därefter, men har ändå legat till grund för dateringen av graven (Andersson & Toreld 2015, s.12; Goldhahn 2012, s.259; Goldhahn 2013, s.87ff; Sjöborg 1815, s.117f).

Den förste att datera Kiviksgraven till bronsåldern var Emanuel Holmberg år 1848. Holmberg ansåg att hållristningar i övrigt borde dateras till järnåldern, men att just Kiviksgravens hållbilder var ett undantag. Det var den försvunna hållen med bilder av stora yxor (endast kända via tidigare avbildningar) som enligt Holmberg visade stor likhet med bronsyxor (Bruzelius 1880, s.1; Goldhahn 2013, s.112f).

Den kände naturforskaren Sven Nilsson besökte Kivik ett antal gånger under sin livstid, första gången år 1814. Vid ett återbesök år 1861 fasade Nilsson över den enorma mängd sten som försvunnit sedan hans första besök, gravhögen var inte längre ett enhetligt röse utan uppdelat i en mängd mindre samlingar sten. Tack vare att han uppmärksammade gravens förfall lät riksantikvarie Bror Emil Hildebrand freda monumentet och därmed förbjuda bortforslandet av mer sten (Goldhahn 2013, s.130ff).

Nilsson genomförde även en ny restaurering av graven där han røjde bort träd, buskar och jord och återställde de av hållarna som fallit omkull. Han lät bygga ett tak som skydd åt hållkistan och förmanade lokalbefolkningen att skydda fornlämningen (Goldhahn 2013, s.136).

Då Karl XV besökte graven två år senare stod det klart att trots fredande och Nilssons förmaningar, hade ingen brytt sig om att skydda eller ta hand om graven. Kungen beordrade då en ny uppröjning av platsen och ersatte det gamla taket över hållkistan med ett nytt. Kungens förmaningar efterföljdes bättre än Nilssons, då Hans Hildebrand besökte platsen 1869 var den fortfarande ordentligt uppröjd (Goldhahn 2013, s.137f).

Under början av 1900-talet kom bevarandet av Kiviksgraven på tal igen. Trots fredande och förbud hade ortsbefolkningen fortsatt att forsla bort stora mängder sten från fornlämningen. Riksantikvarie Hans Hildebrand skickade en antikvarie till platsen för att undersöka gravens

skick. Man inventerade stenhällarna och lät uppföra ett nytt tak över kistan. Man beslöt även att genomföra en ordentlig restaurering av monumentet. Projektet uppsköts dock gång på gång och kom inte till skott förrän 1931 (Goldhahn 2013, s.179f).

Ett av Kiviksgravens många namn och även det namn är *Kungagraven*. Namnet myntades troligtvis av Anders Holm som flyttade till Kivik 1907 och kom att ha stor betydelse för monumentets beskyddande under början av 1900-talet. Kivik var vid den tiden en populär badort och Holm erbjöd bland annat guidade turer kring monumentet. Holm stod i kontinuerlig kontakt med riksantikvarien och försökte få bistånd till att ersätta det nu skadade taket över stenkistan, vilket han slutligen fick 1911 (Goldhahn 2013, s.185f).

Året efter besökte professor Otto Rydbeck platsen och uppmärksammade riksantikvarien om de stora mängder besökare som årligen kom för att se stenhällarna. Holm fick då lov att inhägnat graven och förse inhägnaden med ett lås för att bättre skydda hällarna från vandalism. Holm började ta betalt för besväret att låsa upp för besökare (Forssander 1935, s.56; Goldhahn 2013, s.187f).

Anders Holms enträgna engagemang gjorde att han år 1913 blev utsedd till officiell tillsyningsman över graven. Han bedrev då besöksverksamhet, røjde platsen samt fortsatte sökandet efter de sedan länge försvunna hällarna. Han lyckades hitta fragment av en av dem. Allmänheten motsatte sig att graven hölls inhägnad och låst. Många klagade på att Holm tog betalt för att visa hällkistan och tillslut beslöt riksantikvarien att det var bäst att definiera ansvarsområden för vårdaren av Kiviksgraven för att underlätta för denne. Holm fick efter det en årlig ersättning för sitt arbete. År 1917 lät Holm ge ut den första guideboken om Kiviksgraven, skriven av Arthur Nordén (Goldhahn 2013, s.192ff, 198).

Graven grävdes ut av arkeologer för första gången år 1931 under ledning av antikvarie Gustaf Hallström. Arbetet blev mycket påkostat (Goldhahn 2013, s.7, 9). Anledning till den stora satsningen var att man efter utgrävningen ville restaurera fornlämningen, som vid det laget var i ett uselt skick. Man fastställde gravens ursprungliga utbredning och kom fram till att den varit hela 75 meter i diameter (Forssander 1935, s.59; Moberg 1975, s.6).

Efter utgrävningen avslutats var det dags för restaureringen av monumentet. Arbetet leddes av riksantikvarie Sigurd Curman under 1931-32 (Goldhahn 2013, s.9). Han återställde fornlämningens ursprungliga utbredning och den centrala stenkistan. Hällarna ställdes i ordningsföljd enligt teckningar från 1700-talet. Runt om kistan byggdes ett rum och in till rummet en port med inslag av mykensk arkitekturstil. För att man lätt skulle kunna besöka gravkammaren anlades även en gång genom röset (Forssander 1935, s.64; Moberg 1975, s.8). Den totala kostnaden för restaureringen blev 400 000kr, runt 1,2 miljoner i dagens penningvärde (Goldhahn 2013, s.7).

År 1933 invigdes det nyrestaurerade monumentet. Kronprins Gustav Adolf var på plats och med honom tusentals andra åskådare. Kiviksgraven framlades som norra Europas ståtligaste fornminne (Goldhahn 2013, s.11f). Efter invigningen inleddes arbetet med att popularisera Kiviksgravens på riktigt. Även om Anders Holm redan under en lång tid hade försökt sprida

information om graven var det först nu som monumentets ägare, Vitterhetsakademien, själva tog tag i saken (Goldhahn 2013, s.295).

Vitterhetsakademien köpte grannfastigheten Sågmöllan och gjorde om huset till ett café. Cafét och graven sköttes av Abraham Andersson, som tillsattes som tillsyningsman för platsen. Cafét erbjöd sina gäster fika, entrébiljetter till graven och frimärken eller vykort men Kiviksmotiv (Goldhahn 2013, s.297f).

När bilden av och arbetet med arkeologi förändrades under 1970-talet kom Kiviksgravens betydelse att förminska. Det ansågs inte längre rätt att lyfta fram och hylla ”Kungagraven” på samma sätt som tidigare (Goldhahn 2013, s.340f).

Under ett symposium i Lund 1991 uttryckte arkeologen Lars Larsson sin förskräckelse över dåtidens allmänt bristande respekt för graven. Som exempel anmärkte han på hur närliggande bebyggelse kröp allt närmre och att den närmast liggande villan befann sig på ett avstånd av mindre än 75 m. Han anmärkte även på att de arkeologiska undersökningar som gjorts under 1979 och 1984 ännu inte fanns ordentligt rapporterade och menade att detta måste bero på det begränsade intresse som fanns kring graven (Larsson 1993, s.136).

Under 1990-talet växte återigen intresset för fornlämningen och ett flertal nya tolkningar av hållristningarnas ursprung och betydelse presenterades. Graven fortsatte att framställas som en kungagrav tillhörande en berest hövding (Goldhahn 2013, s.353).

Under 2000-talet analyserades de ben som påträffats under utgrävningen 1931. Analysen visade att de bevarade benen tillhört minst fyra olika individer, en vuxen och tre tonåringar. Bilden av Kiviksgraven som en ”Kungagrav”, enbart tillägnad en individ, var bevisligen felaktig. Hällkistan i rösets mitt hade använts som begravningsplats för ett flertal individer och under en avsevärt lång tid. Dateringen av benen visade att det skiljer flera hundra år mellan dem (Skölwe 2009, s.11; Goldhahn 2005, s. 99f; Goldhahn 2013, s.493f).

2013 gav arkeologen Joakim Goldhahn ut en bok som sammanfattade Kiviksgravens historia och presenterade teorier som bland annat påvisar att valet av fornlämningens placering berott på förekomsten av bärnsten på områdets stränder (Goldhahn 2013, s.412).

3.3.4. Intervju med Ann-Louise Ferngård¹³

Den 1 januari 2012 tog Ann-Louise Ferngård över ansvaret som arrendator av Kiviksgraven och Café Sågmöllan. Positionen har funnits kvar, om än i lite olika former, sedan 30-talet och tillhört en rad olika individer med olika syn på fornlämningens potential. I Ferngård avtal med SFV ingår att hon skall erbjuda guidade visningar av graven för skolklasser och även kunna tillhandahålla enklare former av informationsmaterial till övriga besökare. Hon har inte tilldelats några definitiva direktiv vad gäller vilken typ av information som skall förmedlas, utan har muntligen blivit ombedd att använda allmänt vedertagen kunskap.

Ferngård är utbildad arkeolog och har under ett antal år arbetat som museipedagog och förmedlare av historisk och arkeologisk kunskap på Glimmingehus. Sedan 2010 driver Ferngård

¹³ Hela stycket refererar till telefonsamtal med Ann-Louise Ferngård, den 13 november 2016.

ett eget företag, Asmiroca Kulturarvsupplevelser, som erbjuder guidade visningar av fornlämningar i landskapet.

Ferngård har under sina år vid Kiviksgraven arbetat för att utveckla besöksupplevelsen. Hon håller guidade visningar för skolklasser och besökare, erbjuder fika via Café Sågmöllan och har dessutom satsat på ett antal andra aktiviteter kopplade till forntiden. Hon marknadsför platsen via sociala medier, turistinformation och har god hjälp utav att både området och platsen i sig länge varit populära besöksmål. Hon har satsat på att utveckla sin relation till lokala näringsidkare och turistbyråer och deltar även i arbetet med Österlens destinationsutveckling.

Vill man se hällkistan får man betala en mindre summa i entréavgift, pengarna ersätter Ferngårds arbete med att sköta platsen och förmedla kunskap. I dagsläget har Kiviksgraven runt 15 000 betalande besökare per år (besökare över 16 år), och antalet ökar.

Ferngård tar sitt ansvar som förmedlare av arkeologisk kunskap på stort allvar. Hon ser besöksnäring i anslutning till fornlämningar i landskapet som en balansgång; det gäller att inte snöa in för mycket på detaljer utan att kunna presentera platserna och deras historia i sin helhet. Det gäller även att balansera egenföretagarens rätt att driva sitt företag med allmänhetens lagliga rätt, exempelvis allemansrätten.

Ferngård anser att fördelarna med privatägda företag vid fornlämningar är många. Till skillnad från statliga museer har hon frihet att nischa sig mer i riktning mot en målgrupp. Hennes engagemang levandegör en plats som kanske annars hamnat i glömska och genom samarbete med andra lokala företag skapar hon attraktionskraft som lockar fler besökare till Kivik.

3.1.5. Intervju med Länsstyrelsen Skåne

Rickard Lindberg (handläggare), Eva Persson (forn- och landskapsvård) och Mats Riddersporre (chef över kulturmiljöenheten) arbetar för Länsstyrelsen i Skåne och har i en intervju besvarat frågor angående länsstyrelsen syn på Kiviksgravens potential. Följande stycke är en sammanfattning av denna intervju¹⁴.

Då Kiviksgraven ägs av SFV har Länsstyrelsen inte rätt att avsätta några resurser för vård av fornlämningen. Lindberg nämner problematiken med uppdelningen av ansvar, att Länsstyrelsen ibland får kritik för att de exempelvis inte uppdaterar skyltar eller dylikt. Ofta är det mer monumentala fornlämningar som via Vitterhetsakademin överlämnats till RAÄ som sedan fått lämna vidare ansvaret till SFV.

I dagsläget har Länsstyrelsen planer på att genomföra en ordentlig gränsbestämning av fornlämningens utbredning. Genom åren har samhället och dess bebyggelse krupit allt närmare, Länsstyrelsen hoppas att en bättre definierad gräns skall kunna bidra till att bevara kulturmiljön på platsen.

Förutom sin väldokumenterade kulturbiografi anses även läget och gravens storlek vara del av Kiviksgravens potential vad gäller besöksverksamhet. Att platsen idag utnyttjas i affärsverksamhet bedöms bara som gynnsamt av länsstyrelsen. Besökare erbjuds personlig

¹⁴ Rickard Lindberg, Eva Persson och Mats Riddersporre, Länsstyrelsen Skåne, möte den 24 november 2016.

service och förmedling och platsen levandegörs på ett bra sätt, så länge man beaktar lagar och regler angående fornminnesvård och allemansrätt anses det bara positivt.

3.4. Stenkullen i Tun

Stenkullen i Tun är ett stort gravröse daterat till Bronsåldern. Röset är 60m i diameter och cirka 7m högt, därmed ett av landets största (Johansson 1972, s.26).

3.4.1. Topografi och geografiska läge

Fornlämningen är belägen i Tun cirka 400m sydväst om kyrkan, 3 mil öster om Lidköping, nära Vänerns södra kust i Västergötland. Stenkullen ligger i direkt anslutning till vägen och är där skyltad. Vid platsen finns en parkering och en informationsskylt. Landskapet kring fornlämningen består främst av öppna fält. Ett stort antal andra fornlämningar finns i anslutning till platsen.

Tun ligger mellan Trollhättan och Lidköping och innebär en avstickare på 10 km för den som är på väg mellan städerna men vill stanna och besöka samhället. Vägbeskrivning hittas enklast via sökningar på Google, men inte via Google Maps.

3.4.2. Befintligt skick

Stenkullens skadestatus är inte definierad av FMIS (FMIS 2016f). Röset användes länge som stenbrott och har förmodligen åsamkats skada på det viset, inga närmre undersökningar är genomförda. Under 1960-talet genomfördes en rad röjningar på platsen. Idag sköts Stenkullen av Tuns Vägförening.

3.4.3. Kulturbiografi

Stenkullen i Tun anlades som ett gravröse under bronsåldern. Då riksantikvarien Johan Hadorph besökte platsen under 1660-talet tolkade han röset som ett minnesmärke skapat av en grupp utvandrare (Johansson 1972, s.27).

Under enskiftesförrättningen 1806 fick Tuns befolkning rätt att använda Stenkullen som stenbrott, något som fått fornlämningens omfång att minska. Hur mycket är oklart (Johansson 1972, s.28). År 1815 beskrev Nils Henrik Sjöborg platsen som ”ett ofantligt stenrör”. Sjöborg ansåg att det rörde sig om resterna av en ruin, bland stenarna skymtades murbruk (Sjöborg 1815, s.120). 1870 undersöktes Stenkullen av bland andra antikvarien Karl af Schmidt, man hittade mycket riktigt murbruk bland stenarna, men inget tegel (Johansson 1972, s.27). Platsen kallas ibland för Tuns slott, Tunsborg, Tuneborg eller Sätessgården Tun (FMIS 2016f).

Under 1900-talet fortsatte teorierna om att röset var resterna av en eller ett flertal tidiga byggnader. 1952 definierades fornlämningen som ett gravröse från bronsålder. Möjligtvis har platsen utnyttjats som grund till olika byggnader långt efter det att den tillkom (Tunbygdens Hembygdsförening u.å.).

Under 1960-talet genomfördes en ordentlig röjning av platsen där buskar och träd avlägsnades. Skötseln av platsen fortfor under en tid och sköttes av Landsantikvarieämbetet som

tog hjälp av patienter från mentalsjukhus för arbetskraft. Idag sköts platsen av Tuns Vägförening (Johansson 1972, s.27; Tun och Tunbygden u.å.).

3.4.4. Intervju med Länsstyrelsen i Västra Götaland

Åsa Algotsson arbetar för Länsstyrelsen i Västra Götaland och har i en intervju besvarat frågor angående länsstyrelsen syn på Stenkullens potential. Följande stycke är en sammanfattning av denna intervju¹⁵.

Stenkullen i Tun är en utav 300 fornlämningar som vårdas av länsstyrelsen i Västra Götalands län. Vad Algotsson vet finns inga aktuella planer på att utveckla arbetet med Stenkullen men besökare erbjuds parkering och information via skyltar på platsen.

Tun ligger lite avsides, en bit från större vägar, vilket Algotsson tror kan ha påverkat besöksnäringen i trakten. Utöver det ser hon själv potential i området som har en hel del att erbjuda vad gäller kulturarv.

Att Stenkullen inte är en mer känd plats idag kan även bero på att inga arkeologiska undersökningar har genomförts på platsen och få forskare har intresserat sig för fornlämningen. Privatpersoner som bedriver affärsverksamhet i anslutning till fornlämningar ser Algotsson som något positivt. Det viktiga är att den historia som förmedlas inte är missvisande utan bygger på vedertagen kunskap.

3.5. Ljunghög

Ljunghög är en välbevarad megalitgrav från stenåldern som tros vara runt 5000 år gammal. Högen som täcker graven har troligtvis tillkommit under bronsåldern. Högen är 17 m i diameter och runt 1.7 m hög. Själva gånggriftskammaren är 4,5 m x 1,5 m stor och gången in till kammaren är 5 m lång (FMIS 2016c).

Gravens stenvägg består av moränblock och är fint tätade med tunna stenflisor. Där stenarna varit för låga har man höjt vägghöjden med pålagda block. Kammaren täcktes ursprungligen av tre stora takblock, varav ett saknades redan under den första utgrävningen av platsen 1919 (Petré & Salomonsson 1967, s.36).

Under 2016 var gånggriften föremål för restaurering då tidigare ingrepp lämnat den i ett skick som medförde rasrisk. Under hösten nyinvides fornlämningen och markägaren Alf Andersson presenterade sina planer på att öppna café och erbjuda guidade visningar av graven.

3.5.1. Topografi och geografiskt läge

Ljunghög är belägen på en åker vid Ättehögs gård utanför Kävlinge i sydvästra Skåne. På samma åker finns ytterligare en gravhög bevarad. Platsen ligger cirka 3 mil norr om Malmö, mellan Kävlinge och Löddeköpinge i nära anslutning till en busshållplats.

¹⁵ Åsa Algotsson, Länsstyrelsen Västra Götalands, telefonsamtal den 30 november 2016.

Landskapet kring fornlämningen består av åkermark. Placeringen gör den delvis svår att besöka eftersom marken periodvis är odlad. Inte långt från platsen rinner Kävlinge å, eller Lödde å som den också kallas.

Det är lätt att ta sig till platsen med bil eller buss, om man vet var den finns. Resan från Malmö tar cirka 25 minuter med bil och från 45 minuter med kollektivtrafik. Det är däremot inte lätt att hitta information om platsen via sökningar på Google, Google Maps eller via internetbaserad turistinformation. Markägare Alf Andersson arbetar just nu med att lansera Ljunghögs egen hemsida¹⁶.

3.5.2. Befintligt skick

Fornlämningens status är enligt FMIS ”restaurerad” (FMIS 2016c). Under 2016 har gånggriften genomgått en grundlig renovering och är numera i gott skick. Sedan en tid hade fornlämningen ansetts som en fara för besökare då risken för ras blivit allt mer påtaglig. Tack vare insatser från Länsstyrelsen Skåne och Kävlinge kommun är graven återigen öppen för besökare.

Alf Andersson planerar att öppna besöksverksamhet på platsen¹⁷.

3.5.3. Kulturbibliografi

Gånggriften i Ljunghög anlades under stenåldern för runt 5000 år sedan. Platsen återanvändes som grav under bronsåldern, varefter den täcktes av en jordhög (Hansen 1923, s.291; Petré & Salomonsson 1967, s.38). I historiska källor har platsen haft namnet Ljunghög åtminstone sedan 1803 och trots långtgående jordbruk har högen bevarats (FMIS 2016c).

Att högen omslöt en gånggrift upptäcktes först 1919 då markägaren schaktat bort norra delen av kullen. Ett stenröse och delar av stora stenblock blev synliga och riksantikvarien tillät arkeologen Folke Hansen att genomföra en ordentlig utgrävning. Hansen upptäckte att ett av de tre takblocken över gravkammaren saknades, enligt berättelse skulle detta stenblock ha sprängts redan 30 år tidigare. Ett av takblocken i gången hade fallit av men fanns kvar på platsen. Hansen prisade den höga kvalitén i gånggriftens konstruktion och kallade den bland annat ”ett av våra sinnrikast uppförda stenåldersmonument”. I och runt graven gjordes fynd av föremål från både sten- och bronsålder (Hansen 1923, s.281, 290).

Efter utgrävningen fick gånggriften stå och förfalla. År 1966 genomfördes en restaurering för att stoppa förfallet. Gravkammaren och gången tömdes på jord, stenväggarna ställdes i ordning och den saknade takhällen ersattes av ett betongblock. Graven doldes återigen av en jordhög och nu var det möjligt att krypa in genom gången för att uppleva gånggriftens insida (Petré & Salomonsson 1967, s.38).

Under 2010-talet kom gravens skick återigen på tal. Betongblocket från 60-talet var inte tillräckligt tätat och vatten läckte in i graven och riskerade att förstöra den. Under 2016 genomfördes ytterligare en restaurering under ledning av arkeologen Sven Illum Hansen. Arbetet bekostades till 80% av Länsstyrelsen Skåne och till 20% av Kävlinge kommun. Man ersatte då

¹⁶ Alf Andersson, markägare vid Ljunghög, telefonsamtal den 24 november 2016.

¹⁷ Alf Andersson, markägare vid Ljunghög, telefonsamtal den 24 november 2016.

betongblocket med ett nytt sten-takblock. Stenblocket hittades efter annonsering via internet. Under arbetet hittades näver som använts för att täta den ursprungliga konstruktionen, nävern har sedan kunnat dateras till runt 3000 f.Kr. (Kävlinge kommun 2016; Länsstyrelsen Skåne 2015; Sydsvenskan 2015; Sydsvenskan 2016b).

Den 29 september år 2016 återinvigdes Ljunghög. Markägaren Alf Andersson presenterade sin idé om att öppna ett café vid sin gård och sedan erbjuda guidade turer vid graven. Kävlinge kommun utlyste sina förhoppningar om att platsen i framtiden kommer att bli ett populärt besöksmål (Sydsvenskan 2016a).

3.5.4. Intervju med Alf Andersson¹⁸

Alf Andersson äger åkermarken kring Ljunghög och planerar att starta företag med inriktning på besöksverksamhet. Andersson långa bakgrund inom lantbruk och växtodling har gett honom ett stort arkeologiskt intresse. Han har en stark personlig koppling till Ljunghög, delvis på grund av att hans fru brukade visa sina elever platsen.

Efter att Ljunghög nu restaurerats ser Andersson möjligheterna till att starta besöksverksamhet med inriktning på att förmedla arkeologisk kunskap om fornlämningen. Eftersom graven är belägen på åkermark är idén delvis grundad i en önskan om besök i kontrollerade former under odlings säsongen. Tanken är att erbjuda guidade visningar, fika eller mat.

Andersson är en erfaren egenföretagare och hoppas att företaget kan gynna Kävlinge. Han tror att besökare är mer intresserade av ett personligt bemötande och förmedlande, än av att enbart själva ta sig runt i landskapet. Andersson hoppas även kunna samarbeta med andra verksamma företagare i området.

För att marknadsföra Ljunghög gör Andersson satsningar på en hemsida. Han kommer även försöka sprida information via lokala turistbyråer.

3.5.5. Intervju med Länsstyrelsen Skåne

Rickard Lindberg (handläggare), Eva Persson (forn- och landskapsvård) och Mats Riddersporre (chef över kulturmiljöenheten) arbetar för Länsstyrelsen i Skåne och har i en intervju besvarat frågor angående länsstyrelsen syn på Ljunghögs potential. Följande stycke är en sammanfattning av denna intervju¹⁹.

I Skåne finns runt 500 skyltade och vårdade fornlämningar som sköts av Länsstyrelsen. Arbetet med att restaurera Ljunghög inleddes i samband med att ett flertal välbevarade gånggrifter i området riskerade att plomberas på grund av rasrisk. Möjligheten att uppleva gånggrifternas insida anses vara ett viktigt pedagogisk verktyg bland annat vad gäller att skapa förståelse för vikten av att bevara fornlämningarna.

¹⁸ Hela stycket refererar till telefonsamtal med Alf Andersson, den 24 november 2016.

¹⁹ Rickard Lindberg, Eva Persson och Mats Riddersporre, Länsstyrelsen Skåne, möte den 24 november 2016.

Även mer förfallna gånggrifter bör besökas och bevaras, men att återställa fragmenterade fornlämningar anses känsligt. Risken är att man skapar monument likt Kiviksgraven, som numera är mer rekonstruktion än ursprunglig fornlämning.

Angående Ljunghögs potential som besöksmål nämns den positiva inställningen hos markägaren som något väldigt värdefullt. Att Alf Andersson planerar att erbjuda guidade turer av graven tycker länsstyrelsen är bra. Förhoppningsvis kan de många satsningarna på fornlämningen gynna både den och andra liknande fornlämningar i landskapet.

3.6. Ragnvalds Kulle

Ragnvalds kulle, Ragnvalds grav, Ravarehögen eller Ravare-hög är en gånggrift från stenåldern. Gånggriften är Nordens största och en av Falbygdens 250 bevarade, en av 14 kända i Karleby. Graven består av en kammare som är 16x2,5 m stor med en 11 m lång gång. Gravhögen var i graven är belägen är 33 m i diameter och 1,8 m hög. Fornlämningen har aldrig grävts ut (Axelsson, Heimann & Sjögren 2003, s.10, 33).

Kammaren täcktes ursprungligen av 9 stenblock av gråsten varav enbart 3 ligger kvar idag. Några av takblocken är smyckade med skålgropar. Gången in till kammaren täcks ut av ytterligare 4 stenblock (FMIS 2016d).

Ragnvalds kulle är en utav tre stora gånggrifter norr om Karleby kyrka som är vårdade och skyltade av Länsstyrelsen i Västra Götaland (Länsstyrelsen u.å.).

3.6.1. Topografi och geografiskt läge

Ragnvalds kulle är belägen i Karleby långa på den västgötska Falbygden, cirka 1 mil öster om Falköping, Västergötland. Karleby långa är en gammal radby. Området har varit bebott sedan stenåldern och är rikt på fornlämningar. De flesta av byns gånggrifter ligger i rad längs kanten av en kalkstensplatå, väster om landsvägen. Ragnvalds kulle är den andra gånggriften norr om kyrkan. Den kalkhaltiga berggrunden på platsen ger utmärkta bevaringsförhållanden och området anses vara av stort kulturhistoriskt värde (Axelsson, Heimann & Sjögren 2003, s.5, 13; Länsstyrelsen u.å.).

Vad gäller tillgänglighet är fornlämningens läge mycket gynnsamt. Falbygden är känt för sin kulturmiljö och erbjuder många spännande besöksmål. Ragnvalds Kulle går däremot inte att hitta via Google Maps. Vägbeskrivningar hittas lättast via webbplatser innehållande turistinformation om Karlebys alla megalitgravar. Resan från Falköping tar cirka 10 minuter med bil och 30 minuter med buss. Området omkring platsen består av öppen åkermark som är privatägd.

3.6.2. Befintligt skick

Ragnvalds kulle är enligt FMIS ”välbevarad” (FMIS 2016d). Länsstyrelsen vårdar platsen och röjer den ett par gånger årligen²⁰. Gånggriften har aldrig blivit utgrävd (Axelsson, Heimann & Sjögren 2003, s.). Graven vårdas av Länsstyrelsen i Västra Götaland.

²⁰ Åsa Algotsson, Länsstyrelsen Västra Götalands, telefonsamtal den 30 november 2016.

3.6.3. Kulturbiografi

Ragnvalds kulle anlades under stenåldern runt 3300-3000 f.Kr. (Axelsson, Heimann & Sjögren 2003, s.7, 10). Under 1800-talet var gravens känd hos lokalbefolkningen som Ravare-Hög. Namnet härstammade från en sägen att gånggriften under 1100-talet blev grav åt kung Ragnvald Knaphöfde (Lindskog 1812, s.209f). Nils Henrik Sjöborg försökte, utan framgång, under ett av sina besök dementera ryktet och förklara att det var omöjligt, enligt honom var den rätta benämningen Råfvagraven eller Råfvare-rör, då gånggriften varit gryt åt rävar (Sjöborg 1815, s.55). Ett flertal framstående fornforskare genomförde inventeringar och utgrävningar bland Falbygdens gånggrifter, men Ragnvalds Kulle förblev orörd (Axelsson, Heimann & Sjögren 2003, s.12).

Under 1900-talet sjönk intresset för gånggrifterna och enbart ett fåtal inventeringar och undersökningar genomfördes. Först under 80-talet ökade intresset för området återigen och under 1990-talet genomfördes två skadeinventeringar av Falbygdens gånggrifter (Axelsson, Heimann & Sjögren 2003, s.5, 13).

Skadeinventeringarna påvisade att arbetet med bevarande och skydd; dokumentation och kunskapsuppbyggnad; information och presentation, bör ligga till grund för miljöns framtida överlevnad. En viktig del ansågs vara att göra markägare mer uppmärksamma och informerade om konstruktionernas betydelse och komplexitet. Då många av gånggrifterna ligger i åkermark kan okunskap eller ointresse bidra till att för närgånget jordbruk förstör gravarna (Axelsson, Heimann & Sjögren 2003, s.5, 15).

3.6.4. Intervju med Länsstyrelsen i Västra Götaland

Åsa Algotsson arbetar som handläggare vid Länsstyrelsen i Västra Götaland och har i en intervju besvarat frågor angående länsstyrelsen syn på Ragnvalds Kullens potential. Följande stycke är en sammanfattning av denna intervju²¹.

Fornlämningen är del i ett antal större projekt som en utav många av Karlebys gånggrifter. Länsstyrelsen har vad Algotsson vet inga planer på att utveckla sitt engagemang kring just Ragnvalds Kulle, men platsen röjs regelbundet och är skyltad.

I Västergötland genomförs inga restaureringar av gånggrifter. Algotsson menar att på just Falbygden är fornlämningstypen en tydligt karakteristisk del av landskapet som inte behöver restaureras för att förstås. Ragnvalds Grav marknadsförs inte som enskild fornlämning utan som del av ett större kulturhistoriskt landskap.

Vad gäller privata aktörer inom arkeologisk förmedling ser Algotsson främst fördelar. Lokala verksamheter kan samla och förmedla lokal historia som annars riskerat att falla i glömska. Alla är fria att berätta sina historier, men som företagare är det viktigt att tänka på vilken betydelse och spridning ens version av forntiden får. Om man bygger upp historier kring vedertagen fakta är det viktigt att förmedla vad som är fakta och vad som är fiktion.

²¹ Åsa Algotsson, Länsstyrelsen Västra Götalands, telefonsamtal den 30 november 2016.

Just historieberättande som grund till förståelse anser Algotsson är viktigt. Bästa skydd för fornlämningar gentemot exploatering är förståelse som bidrar till viljan att bevara.

4. Analys

I följande stycke genomförs en jämförelse för att besvara uppsatsens frågeställningar:

1. Vilka är skillnaderna och likheterna i fornlämningarnas fysiska attribut?
2. Vilka arbetar med att bevara och marknadsföra fornlämningarna och hur skiljer sig deras syn på fornlämningarnas potential?

4.1. Skillnader och likheter i fornlämningarnas fysiska attribut

En definiering av skillnad i geografiskt läge, skick, utseende och storlek.

4.1.1. Rökstenen och Malstastenen

Rökstenen är en välbevarad runsten med en lång och intressant ristad text. Stenen har länge varit av stort intresse för både forskare och allmänhet och benämns som Sveriges mest kända runsten. Stenen har ett fördelaktigt läge vid en turistväg, i nära anslutning till E4:an, nära Gränna och andra populära turistmål i området.

Malstastenen är något mindre än Rökstenen och långt ifrån lika välbevarad. Runstens inskrift är världens längsta skriven med hälsingerunor. Textens innehåll är likt det på Rökstenen både unikt och spännande. På grund av sitt dåliga skick finns stenen placerad på Hälsinglands museum. Museet ligger i Hudiksvall, i nära anslutning till E4:an. Văganvisningar dit finns via deras hemsida halsinglandsmuseum.se. En kopia av stenen finns placerad i Malsta, cirka 1 mil utanför Hudiksvall.

4.1.2. Kiviksgraven och Stenkullen i Tun

Kiviksgraven är ett välskött och noggrant restaurerat gravröse med en unik och välkänd hällkista. Graven har ett fördelaktigt läge på skånska Österlen i nära anslutning till kusten och en stor mängd populära besöksmål.

Stenkullen i Tun är ett välskött och välbevarat gravröse. Dess omfång är något mindre än Kiviksgravens. Till skillnad från Kiviksgraven har röset lämnats intakt och man har heller aldrig haft själ att genomföra en utgrävning på platsen. Geografiskt sätt är läget fördelaktigt, mellan två städer, nära Vätterns kust, med många möjligheter till ytterligare aktiviteter i området.

4.1.3. Ljunghög och Ragnvaldskulle

Ljunghög är en välbevarad och välrestaurerad gånggrift som erbjuder besökare en intressant möjlighet att uppleva stenåldersarkitektur på nära håll. Fornlämningen ligger på ett kort avstånd från Malmö nära Kävlinge och Löddeköpinge, och går att nå både med bil och buss.

Ragnvalds Kulle är en relativt välbevarad gånggrift och landets största. Till skillnad från Ljunghög täcks den inte av någon hög och enbart ett fåtal av takblocken ligger fortfarande på plats över kammare och gång. Gånggriften har aldrig grävts ut.

Fornlämning har ett mycket fördelaktigt läge på den västgötska Falbygden, på kort avstånd till Falköping och andra intressanta besöksmål.

4.2. Skillnader och likheter i platsernas vårdare

Är platserna lätta att hitta? Är de välskötta? Kan man som besökare lätt hitta information om platsen?

4.2.2. Rökstenen och Malstastenen

Det är lätt att hitta information om Rökstenen via fornlämningens egen hemsida, Rökstenen.se. Information finns även att tillgå via både fysiska och webbaserade turistbyråer. Behöver man vägbeskrivning till platsen räcker det med en enkel sökning på Google Maps.

Rökstenen har en lång och intressant kulturbiografi som är väl dokumenterad. Stenen har även länge varit ett populärt resmål för skolklasser.

Idag sköts fornlämningen av Statens Fastighetsverk och sedan 2010 bedriver Åse Theorell Rökstens Besökscentrum och företaget Rökstenen AB i anslutning till platsen. Theorell ser stor potential i platsen som besöksmål och arbetar även med att marknadsföra och förmedla om det närliggande kulturlandskapet. Med en bakgrund inom både marknadsföring och projektledning har Theorell många användbara erfarenheter. Hon marknadsför Rökstenen genom den egna hemsidan och via olika turistbyråer.

Länsstyrelsen i Östergötland har en god inställning till Theorells arbete och underlättar för liknande företag genom att ingå skötselavtal för fornlämningar med privatpersoner. Generellt sett anses fornlämningar som utmärkta arenor för diverse aktiviteter, så länge inget kommer till skada. Att underlätta för förmedling anses leda till bättre bevarande och skydd.

Malstastens kulturbiografi är likt Rökstens intressant och väl dokumenterad. Informationen är dock inte alls lika väl marknadsförd eller lättillgänglig via internet. Runstenen nämns inte en enda gång på Hälsinglands museums hemsida och kunskap om dess placering nås lättast via Wikipedia. Trots detta har dess runskrift varit av stort intresse för runforskningen.

Runstens kopia sköts av Länsstyrelsen Gävleborg. Platsen röjs regelbundet och länsstyrelsen arbetar med att förbättra väganvisningarna dit. Både musee- och länsstyrelseanställda anser att stenen är svår att marknadsföra delvis på grund av sitt läge och delvis på att Hälsingland i stort ligger efter inom arbetet med att utveckla sin besöksnäring.

4.2.1. Kiviksgraven och Stenkullen i Tun

Kiviksgraven har vårdats regelbundet sedan 1930-talet. Det är lätt att hitta information om platsen, både genom gravens egen hemsida kiviksgraven.se och via fysiska och webbaserade turistbyråer. Platsen har sedan 1700-talet varit av stort intresse för forskare men har under perioder missköts av lokalbefolkningen. Kiviksgraven har en väl dokumenterad kulturbiografi med många intressanta händelser och upptäckter.

Idag tillhör fornlämningen Statens Fastighetsverk, men arrenderas och sköts av Ann-Louise Ferngård. Ferngård ser stor potential i platsen som besöksmål och använder sig både av

Kiviksgraven och det närliggande kulturlandskapet för att förmedla kunskap genom sitt företag Asmiroca Naturupplevelser.

Fornlämningen har marknadsförts som besöksmål sedan början av 1900-talet och är idag en etablerad del av Österlens kulturlandskap. Ferngård tror att vidare utveckling av verksamheten, marknadsföring genom internet och sociala medier, samt ett utökat samarbete med andra företag i området kommer få Kiviksgraven att växa som besöksmål framöver; till gagn både för fornlämningen i sig och området i stort.

Länsstyrelsen Skåne planerar att gränsbestämma fornlämningen och är positivt inställda till Ferngårds engagemang på platsen.

Stenkullen i Tun saknar tillskillnad från Kiviksgraven vård i form av personligt engagemang. Platsen sköts och röjs för tillfället av Tuns Vägörening. Graven marknadsförs enbart blygsamt via turistbyråer och besökare erbjuds endast en kortare informationstext på en skylt vid platsen. Stenkullen har en intressant kulturbiografi men information om platsen är bristfällig eller svår att tillgå.

Enligt Åsa Algotsson vid länsstyrelsen i Västra Götaland finns det stor potential vad gäller besöksnäring, både hos fornlämningen och området kring Tun. Det saknas dock någon som vill och kan förmedla historien om platsen.

4.2.3. Ljunghög och Ragnvalds Kulle

Ljunghög har under senare år tilldelats stor uppmärksamhet tack vare länsstyrelsens initiativ att restaurera fornlämningen. Genom engagerade aktörer som Kävlinge kommun, Länsstyrelsen Skåne och markägare Alf Andersson är platsen mycket aktuell. Andersson ser stort värde i fornlämningen och hoppas kunna bidra till platsens bevarande genom att förmedla sin kunskap. Gravens läge på en åker är delvis negativt för besökare, men Andersson är positivt inställd till att underlätta för besök under odlingssäsong. Ljunghög är inte helt enkel att hitta via internet och kommer inte upp under sökningar på Google Maps, men en hemsida om platsen kommer enligt Andersson lanseras inom kort. Gånggriften har bara varit känd i knappt 100 år och saknar en väldokumenterad kulturbiografi.

Ragnvalds Kulle vårdas av länsstyrelsen men är främst del av projekt som fokuserar på de samlade gånggrifterna i området. Inget individuellt fokus läggs för tillfället på Ragnvalds Kulle i sig. Vägbeskrivning och information om fornlämningen är relativt svår att tillgå via internet. Ragnvalds kulle nämns i princip enbart i sällskap med de övriga av Karlebys gånggrifter. Besökare erbjuds en kort informationstext på plats. Fornlämningens kulturbiografi är mycket kort och bristfälligt dokumenterad men bjuder ändå på spännande historier.

5. Resultat

Efter jämförelsen i ovanstående analys har följande faktorer utmärkt sig som betydande vid bedömning av fornlämningars potential, vad gäller möjligheterna till besöksverksamhet:

- Fornlämningen har ett gynnsamt geografiskt läge
 - gärna i nära anslutning till turisttåta områden
 - gärna i anslutning till en större väg
 - gärna lättillgängligt med kollektivtrafik
- Fornlämningen är utgrävd
 - fynden är dokumenterade och daterade
 - fynden innehåller gärna något unikt och uppseendeväckande
- Fornlämningen har en väldokumenterad och lättillgänglig kulturbioografi
 - gärna med inslag av dramatik och spänning
 - gärna med en historia av nationellt engagemang och intresse
 - gärna förekommande som exempel i skolundervisning

En fornlämning med en eller flera av ovanstående egenskaper besitter potential att utvecklas till ett populärt besöksmål. Fornlämningar med alla egenskaper har goda chanser att vara intressanta besöksmål även utan vidare engagemang.

För fornlämningar som saknar några av egenskaperna, eller för att en fornlämning skall kunna utvecklas till ett konkurrenskraftigt besöksmål, krävs dock mer:

5.1. Betydelsen av personligt engagemang

Vad som förenar de tre lyckade exemplen är att de utöver statlig vård lyckats tilldra sig uppmärksamhet och engagemang från privatpersoner. Dessa personer arbetar självständigt med att locka besökare till och förmedla om fornlämningarna, utan statlig inblandning.

Det privata engagemanget gör att fornlämningarna övervakas mer regelbundet, blir lättare att hitta genom ökad marknadsföring och att kunskapen om dem förmedlas på ett mer målgruppsanpassat och personligt sätt. För de fornlämningar som saknar personligt engagemang, fattas ofta ekonomiska resurser och intresse; ingen har ännu sett potentialen i platserna.

Det personliga engagemanget kan givetvis även uppstå inom statliga instanser, som hos Länsstyrelsen Skåne då de valde att inleda arbetet med att restaurera de stängda gånggrifterna. Vad som underlättar för privatpersoner är möjligheten att nischas och marknadsföra sig utan att följa statliga direktiv eller budgetar. Idag finns ingen kontroll över vilken typ av kunskap som förmedlas av privatpersoner. Hos de länsstyrelseanställda som deltagit i intervjuer till denna uppsats finns dock en allmän önskan om att fokus ska ligga främst på vedertagen arkeologisk kunskap.

5.2. Betydelsen av att kunna berätta en historia

Att skapa informationsskyltar som i korthet förmedlar kunskap om fornlämningar är inget lätt arbete. Därtill kommer problemet med besökare ur varierande målgrupper som alla behöver tillgodoses genom en och samma text. För att en fornlämning skall kunna utvecklas till ett konkurrenskraftigt besöksmål krävs istället målgruppsanpassade guidningar där fokus ligger på historieberättandet.

Det ökade intresset för upplevelser kopplade till vår förhistoria (exempelvis reenactment) kräver allt mer från den som vill förmedla arkeologisk kunskap. Det handlar inte om att kunna presentera fakta rakt upp och ned, utan om att kunna berätta en historia som på ett levande sätt får besökare att förstå sambandet mellan arkeologiska artefakter, landskapet de befinner sig i, dåtid och nutid. Här kommer användandet av arkeologi som populärkultur väl till pass. Då typologiskt uppradade artefakter på museum känns allt mer föråldrat, blir förmedling i form av upplevelser allt mer populärt.

Privatpersoner som bedriver företag i anslutning till fornlämningar kan själva bygga upp sin historia kring vad som faktiskt hände i det landskap där platserna återfinns. Precis som Åse Theorell och Ann-Louise Ferngård gör i sitt arbete med Rökstenen och Kiviksgraven, finns möjligheter att utöka historien till att även omfatta fler fornlämningar i det kringliggande kulturlandskapet. Attraktionskraften hos en fornlämning kan på så vis leda till spridandet av kunskap om många fler.

Här blir vikten av ett bra informationsutbyte mellan privata aktörer och forskare tydligt. Om vi önskar att vetenskapligt baserad information skall ligga till grund för de historier som förmedlas, kräver det att informationen är lätt att tillgå.

5.3. Betydelsen av bra marknadsföring

Även fornlämningar måste marknadsföras för att synas. Att en fornlämning marknadsförs innebär inte enbart mer besökare utan dessutom att kunskapen om fornlämningen får bättre spridning och att informationen blir mer lättillgänglig. Då egenföretagare anammar ansvaret för en fornlämning är det av största vikt för dem att göra informationen om fornlämningen så lättillgänglig som möjligt.

För statliga instanser och museum är det sällan möjligt att lägga resurser på att marknadsföra enskilda fornlämningar. Informationen finns istället utspridd på olika websidor eller i olika böcker.

6. Diskussion och reflektion

Under arbetets gång har en rad intressanta frågor och diskussionsämnen uppstått. I följande stycke diskuteras de eventuella riskerna med privatpersoner som förmedlare av arkeologi och vår ofta motsägelsefulla syn på monumentalisering av fornlämningar.

6.1. Privatpersoner som förmedlare av arkeologisk kunskap

Sverige har för många fornlämningar för att statliga instanser skall kunna erbjuda tillfredsställande skydd åt och förmedling av kunskap kring platserna.

Privatisering av ansvaret och skötseln av fornlämningar, och möjligheter till att bedriva företag i anslutning till dem, kan vara ett utmärkt sätt att låta delar av arbetet övergå till intresserade och engagerade privatpersoner. Både Kiviksgraven och Rökstenen är två utmärkta exempel på hur drivna privatpersoners engagemang kan ge liv åt platser som annars riskerar att hamna i förfall på grund av bristande resurser. Troligtvis kommer Ljunghög utgöra ytterligare ett sådant exempel.

Det finns som jag ser det två risker med att låta enskilda individer bedriva näringsverksamhet och ta över ansvaret för en fornlämning som i grunden tillhör allmänheten:

Risk 1. Då fornlämningar kommersialiseras och används för att locka besökare uppstår en kulturkrock mellan arkeologi som vetenskap och arkeologi som populärkultur. Bland professionella arkeologer finns ibland en rädsla och ett avståndstagande från pseudoarkeologi eller arkeologi som populärkultur. Dessa ickevetenskapliga fenomen ses ned på och arkeologer avskärmar sig från dem. Istället för ett avståndstagande krävs det ett väl fungerande samarbete mellan privatpersoner och arkeologer. För att underlätta spridandet av vetenskapligt underbyggd kunskap måste allmänheten lätt kunna få tillgång till allmänt vedertagna teorier och nya rön. Samtidigt som det är viktigt att ge spelrum för alternativa tolkningar och idéer.

Risk 2. Då en person eller ett företag får ta över ansvaret för en fornlämning i landskapet skapas en form av monopol vad gäller förmedlingen av platsen. Som ansvarig tilldelas man givetvis fler rättigheter och skyldigheter än exempelvis en enskild besökare eller frilansande landskapsguide. Detta "monopol" skulle kunna missbrukas; antingen genom att ansvariga begränsar andras möjligheter till att besöka eller förmedla om platsen, eller genom att informationen som förmedlas kommer allt längre ifrån den vedertagna kunskapen.

6.2. Monumentalisering

Under 1800-talet och första hälften av 1900-talet marknadsfördes vissa av våra fornlämningar som ståtliga monument. Monument som befäste början av vår kultur, vårt språk och vår samhörighet och som visade att kunskap och ingenjörskonst länge varit väl utvecklad hos "våra" förfäder. Flera av dessa monument blev internationellt kända och fick en status som än idag framställer dem inom kategorierna: störst, bäst och vackrast. Rökstenen och Kiviksgraven är två sådana exempel.

Idag är seden en annan. Vi tittar tillbaka på 1933 års restaurering av Kiviksgraven och diskuterar huruvida det var rätt att göra ett så stort ingrepp i fornlämningen. Idag talar många om röset mer som ett modernt monument, en efterkonstruktion, än en fornlämning. Istället belyser vi vikten av förfall som del i platsernas kulturbiografi. Det är inte längre lika acceptabelt att återställa en raserad fornlämning. Eller är det?

Ljunghög, tillsammans med en rad andra gånggrifter i Danmark och Skåne, har nyligen rekonstruerats från grunden. Fornlämningarna har stått i förfall och riskerat att stängas på grund av rasrisk. Återställandet av platsernas forna skick är en fantastisk insats ur upplevelsesynpunkt. Nu kommer besökare även i fortsättningen kunna ta del av gravarnas insida och förundras över den beundransvärda ingenjörskonsten. Det är dock delvis oklart vad som skiljer 2015 års restaurering från 1933 års.

6.2.1. En ny form av marknadsföring

Vad gör då dagens syn på monumentalisering, som något negativt, för möjligheterna till marknadsföring av våra mindre kända fornlämningar? Rökstenen marknadsförs som världens *längsta* runinskrift, Kiviksgraven som nordens *största* gravröse. Stenkullen i Tun, Malsta stenen och Ragnvalds Kulle skulle alla kunna tilldelas liknande epitet, men är det rätt?

Jag har själv grundat min materialbeskrivning på att lyfta fram det unika och speciella, det uppseendeväckande och monumentala hos de tre underskattade fornlämningsexemplen. Under inledningen av mitt arbete var det i tron att just dessa egenskaper var de som främst bidrog till platsernas potential. Efter mitt arbete har jag ändrat uppfattning.

Vår tendens att fokusera på det storslagna och fantastiska underminerar betydelsen av våra mindre uppseendeväckande fornlämningar. Vi väljer aktivt bort att satsa på platser som inte hyllas för sina storslagna attribut. I vårt arbete och i våra forntidsvurmmande hjärtan är platserna ovärderliga, men vårt självförtroende försvinner när det gäller att utveckla fornlämningarna och se deras potential i samband med förmedling.

7. Slutsatser

Förståelse och kännedom är en fornlämnings bästa skydd mot destruktiv exploatering och förfall. Förståelse och kännedom nås bäst genom målgruppsanpassad förmedling av arkeologisk och historisk kunskap. Behovet av förmedling är för stort och brett för statliga instanser allena. Genom att delegera arbetet till pålästa privatpersoner eller lokala organisationer skapas arbetsmöjligheter och utökad vård för fornlämningarna. I mötet mellan den privata sektorn, den statliga sektorn och de akademiska institutionerna krävs god kommunikation och samarbete.

Riskerna med att låta privatpersoner bedriva näringsverksamhet i anslutning till fornlämningar övervägs av de positiva aspekterna. Riskerna kan även elimineras genom ett väl utvecklat samarbete mellan just det privata, det statliga och det akademiska.

8. Sammanfattning

Målet med uppsatsen var att definiera vad som ligger till grund för att satsningar på företagande i anslutning till fornlämningar skall lyckas. Målet var även att påvisa att många fornlämningar kan utnyttjas på ett mer samhällsberikande och inkomstbringande sätt.

Genom en studie och en jämförelse av sex fornlämningar, tre lyckade och tre underskattade, besvarades de två frågeställningarna: Vilka är skillnaderna och likheterna i fornlämningarnas fysiska attribut; Vilka arbetar med att bevara och marknadsföra fornlämningarna och hur skiljer sig deras syn på fornlämningarnas potential? Källmaterialet till jämförelsen samlades in genom litteraturstudier och semistrukturerade intervjuer.

Resultatet visar att det mest vitala för en fornlämnings attraktionskraft är: ett gynnsamt geografiskt läge; att fornlämningen blivit utgrävd; att fornlämningen har en väldokumenterad och lättillgänglig kulturbiografi. Utöver det krävs även personligt engagemang, en fallenhet för historieberättande och god marknadsföring för att en fornlämning skall kunna utvecklas till ett konkurrenskraftigt besöksmål.

Det finns risker med att kommersialisera fornlämningar men totalt sett är vinsterna många: fornlämningarna får uppmärksamhet och kunskapen kring dem sprids och bevaras, möjligheterna till småföretagande skapar arbetstillfällen och kan på många ställen bidra till att bibehålla en levande landsbygd.

Gemensamt hos tillfrågade länsstyrelseanställda är en positiv inställning till privatägda företag som förmedlar arkeologisk kunskap. Främst åberopas vikten av att det som förmedlas baseras på vetenskapligt vedertagen information. Mellan den privata sektorn, den statliga sektorn och de akademiska instanserna krävs därför ett välutvecklat samarbete för att underlätta för privatpersoner som vill hålla sig uppdaterade.

Referenser

- Andersson, T. & Toreld, A. (2015). Ny dokumentation av Kiviksgravens hållbilder. *Fornvännen, Journal of Swedish Antiquarian Research*, (110) s. 10-26.
- Axelsson, T., Heimann, C. & Sjögren K. G. (2003). *Falbygdens gånggrifter – bevarande och kunskapsförmedling* (Rapport 2003:17). Göteborg: Göteborgs Länstryckeri AB.
<http://hdl.handle.net/2077/19154>
- Aronsson, P. (2004). *Historiebruk – att använda det förflutna*. Lund: Studentlitteratur.
- Brate, E. (1911). *Sveriges Runinskrifter, granskade och tolkade av Erik Brate. Östergötlands Runinskrifter*. Stockholm: Kungliga Vitterhets historie och antikvitets akademien.
- Broocman, C. F. (1760). *Beskrifning öfwer the i Öster-Götland befintelige städer*. Norrköping: Johan Edman.
- Bruzelius, N. G. (1880-82). Hällristningarna i Järrestads härad i Skåne. *Antiqvarisk Tidskrift för Sverige*, 6(5), s.1-22.
- Bugge, S. (1878). *Rökstenen i Östergötland. Ett bidrag til kundskab om svensk sprog, skrift og skaldekunst i oldtiden*. Stockholm: Ivar Hæggströms Boktryckeri.
- Celsius, M. (1982). *Tal om runorna i Hälsingland*. Ljusdal: Hälsinglands Antikvariat.
- Danielsson, R. (2006). *Handbok i fornminnesvård*. Huskvarna: NRS Tryckeri AB.
- Forssander, J. E. (1935). Kring Restaureringen av Bredarör vid Kivik. I Nilsson, A. (red.) *Skånes hembygdsförbunds årsbok 1935*. s.55-69. Lund: Aktiebolaget Skånska Centraltryckeriet.
- Goldhahn, J. (2005). Bredarör i Kivik: nya analyser och dateringar av människoben. *Fornvännen, Journal of Swedish Antiquarian Research*, (100):2, s.97-100.
- Goldhahn, J. (2012). Handlare Holm på Kivik och riksantikvarie Curman i Stockholm – Om institutionaliseringen av kulturminnesvården under 1900-talets första hälft. I Nicklasson, P. & Petersson, B. (red.) *Att återupptäcka det glömda, aktuell forskning om forntidens förflutna i Norden*. s. 257-277. Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.
- Goldhahn, J. (2013). *Bredarör på Kivik – en arkeologisk odysseé*. Simrishamn: Artes Liberales AB
- Gosden, C. & Marshall, Y. (1999). The cultural biography of objects. *World Archaeology*, 31(2), s.169-178. DOI: 10.1080/00438243.1999.9980439
- Gustavson, H. (1991). *Rökstenen*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Hansen, F. (1923). Gånggriftsundersökningar i Harjagers härad. *Historisk Tidskrift för Skåneland*. (5). s.277-291.
- Holm, A.N. (1917). När Kungagraven i Kivik upptäcktes: några uppgifter ur gamla handlingar. *Fornvännen, Journal of Swedish Antiquarian Research*, (12) s.144-146.
- Holtorf, C. (2015). *From Stonehenge to Las Vegas: Archaeology as Popular Culture*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Isaksson, F. (1992). *Rökstensens gåta*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Jansson, S. B. F. (1985). *Två runstenar i Hälsingland: Malsta och Sunnå*. Filologiskt arkiv 33. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

- Johansson, E. L. (1972). *Tun, Friel och Karaby: en hembygdsbok*. Skara: Västergötlands Tryckeri AB.
- Kopytoff, I. (1986). The cultural biography of things: commoditization as process. I Appadurai, A. (red.) *The social life of things, commodities in cultural perspective*. s. 64-91. Cambridge: Cambridge University press.
- Larsson, L. (1993). Relationer till ett röse – några aspekter på Kiviksgraven. I Larsson, L. (red.) *Bronsålderns gravhögar*. s. 135-150. Lund: Arkeologiska institutionen och Historiska museet.
- Lindskog, P. E. (1812). *Försök till en korrt beskrifning om Skara stift. 1. Häftet*. Skara: F. J. Leverentz.
- Moberg, C.A. (1975). *Kiviksgraven*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Nielsen, N. Å. (1969). *Runerne på Rökstenen*. Odense: Odense University press.
- Nielsén, T. & Sternö, J. (2014). *Analys av kulturella fyrtorn: Rapport på uppdrag av Skåne Nordväst* (Rapport 14:06). Stockholm: Volante Research. http://volanteresearch.com/wp-content/uploads/2013/10/Volante_Analys-av-kulturella-fyrtorn-NV-Sk%C3%A5ne_20140221.pdf
- Nilsson, D. (2009). *Kulturarv och natur som resurs för hållbar utveckling och tillväxt* (Nordiska ministerrådets rapportserie Tema Nord 2009:513). Köpenhamn: Nordiska ministerrådet. <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:701700/FULLTEXT01.pdf>
- Nordén, A. (1936). Från Kivik till Eggjum. *Fornvännen, Journal of Swedish Antiquarian Research*, (29) s. 35-53.
- Nyström, J. O. (2015). *Tusenårstexterna: Malstastenen och Hälsinglands runinskrifter*. Hudiksvall: Helsingiana, cop.
- Näringsdepartementet (2016). *En sammanhållen politik för hållbar turism och växande besöksnäring*. Regeringssammanträde, Stockholm, Sverige, 13 oktober, 2016. <http://rkrattsdb.gov.se/KOMdoc/16/160083.PDF>
- Petersson, C. L. A. (1987). *Rökstenen: ett dokument från 800-talet berättar*. Borensberg: Noteria förlag.
- Petré, R. & Salomonsson, B. (1967). Gånggriften i Hög. I Bunte, C. (red.) *Ale, historisk tidskrift för Skåneland*. (3) s.36-38.
- Sjöborg, N. H. (1815). *Försök till nomenklatur för nordiska fornlemningar*. Stockholm: Carl Delén.
- Skölwe, G. (2009). *Kiviksgraven = The Kivik grave = Das Grab von Kivik*. Tomelilla: Gunnel Skölwe.
- Stephens, G. (1866-67). *The old-northern runic monuments of Scandinavia and England*. London: Williams & Norgate Ltd.
- Tillväxtverket (2015). *Fakta om svensk turism 2015* (Rapport 0651). Stockholm: Tillväxtverket. <https://tillvaxtverket.se/vara-tjanster/publikationer/publikationer-2016/2016-09-07-fakta-om-svensk-turism-2015.html>
- Wessén, E. (1957). *Om vikingatidens runor*. Filologiskt arkiv 6. Uppsala: Almqvist & Wiksells.

- Wessén, E. (1958a). *Runstenen vid Röks kyrka*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Wessén, E. (1958b). *Rökstenen*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Wienberg, J. (2005). Arkeologi och helig geometri. I J. Jerkert, & S-O. Hansson (red.), *Vetenskap eller villfarelse*. Stockholm: Leopard förlag.
- Wigert, J. (2016). *Sverigekarta* [illustration]. Skapad enkom för denna uppsats.

Tidningsartiklar

- Ljunghög återinvigt (2016a). *Sydsvenskan*, 30 september. <http://www.sydsvenskan.se/2016-09-30/ljunghog-aterinvigt>.
- Snart ser Ljunghög ut som för 5000 år sedan (2016b). *Sydsvenskan*, 16 september. <http://www.sydsvenskan.se/2016-09-16/snart-ser-ljunghog-ut-som-for-5-000-ar-sedan>
- Statsanslag räddar grav i Ljunghög (2015). *Sydsvenskan*, 5 oktober. <http://www.sydsvenskan.se/2015-10-05/statsanslag-raddar-grav-i-ljunghog>
- Sten sökes till gånggriften Ljunghög (2016). *Kävlinge Kommun*, 25 maj. <http://www.kavlinge.se/kommunochpolitik/pressochinformationsmaterial/nyhetsarkiv/nyheter/stensokestillganggriftenljunghog.5.27183c9b154c521b1e318ccd.html>

Websidor

- About Tourism (2011). *Top factors indluencing destination choice*. <https://abouttourism.wordpress.com/2011/10/03/top-factors-influencing-destination-choice/> [2016-12-22]
- FMIS (2016a). *Kiviksgraven, Södra Mellby 42:1*. <http://kulturarvsdata.se/raa/fmi/html/10112300420001> [2016-11-08]
- FMIS (2016b). *Rökstenen, Rök 1:1*. <http://kulturarvsdata.se/raa/fmi/html/10048200010001> [2016-12-12]
- FMIS (2016c). *Ljunghög, Hög 2:1*. <http://kulturarvsdata.se/raa/fmi/html/10126500020001> [2016-12-14]
- FMIS (2016d). *Ragnvalds Kulle, Karleby 58:1*. <http://kulturarvsdata.se/raa/fmi/html/10195100580001> [2016-12-14]
- FMIS (2016e). *Malstastenen, Rogsta 1:1*. <http://kulturarvsdata.se/raa/fmi/html/10243400010001> [2016-12-16]
- RAÄ (2016). *Riksantikvarieämbetets historia*. <http://www.raa.se/om-riksantikvarieambetet/riksantikvarieambetets-historia/> [2016-12-28]
- SFV (2016). *Kiviksgraven*. <http://www.sfv.se/sv/fastigheter/sverige/skane-lan-m/kiviksgraven/> [2016-12-12]
- Tun och Tunbygden (utan årtal). *Stenkullen*. <http://tun.se/stenkullen/> [2016-12-16]
- Tunbygdens Hembygdsförening (utan årtal). *Tuns slott*. <https://www.hembygd.se/tunbygden/fornminnen-inom-tunbygden/tuns-slott/> [2016-12-16]

Ännu en stenkammargrav restaureras (2015). *Länsstyrelsen Skåne*, 2 december.
<http://www.lansstyrelsen.se/skane/Sv/nyheter/2015/Pages/annu-en-stenkammargrav-restaureras.aspx>

Intervjuer

Hälsinglands Museum

Telefonsamtal med Lars Nylander

21 november 2016

Länsstyrelsen Gävleborg

Telefonsamtal med Anna Sundberg

21 november 2016

Länsstyrelsen Skåne

Möte med Rickard Lindberg, Eva Persson och Mats Riddersporre

24 november 2016

Länsstyrelsen Västra Götaland

Telefonsamtal med Åsa Algotsson

30 november 2016

Länsstyrelsen Östergötland

Telefonsamtal med Mattias Schönback

29 november 2016

Alf Andersson

Telefonsamtal

24 november 2016

Ann-Louise Ferngård

Telefonsamtal

13 november 2016

Åse Theorell

Telefonsamtal

22 november 2016

Bilagor

Bilaga 1 – Intervjufrågor

Till privatpersoner:

1. Berätta om dig själv och vad det är du gör.
 - 1.1. Namn och ålder
 - 1.2. Utbildning/grundläggande yrke
 - 1.3. Tidigare erfarenheter av fornlämningsvård
 - 1.4. Tidigare erfarenheter av att arbeta med förmedling
 - 1.5. Tidigare erfarenheter av att arbeta med marknadsföring
 - 1.6. Erfarenheter av att driva eget företag i stort.

2. Varför tror du att fornlämningen lockar besökare?
 - 2.1. Status – hur känd och ”viktig” den är i samhället?
 - 2.2. Marknadsföring?

3. Hur går det för ditt projekt?
 - 3.1. Besökare?
 - 3.2. Expansioner?
 - 3.3. Hur gynnar du ditt närområde?

4. Hur inleddes din relation till fornlämningen?

5. Vad fick dig att se möjligheterna att starta eget?
 - 5.1. Motiv
 - 5.2. Stöd

6. Hur började du ditt arbete?
 - 6.1. Planeringsprocessen – vilka var med? (länsstyrelse, kommun o.s.v.)

7. Var fick du för respons?
 - 7.1. vänner/familj?
 - 7.2. länsstyrelse?
 - 7.3. lokala politiker?
 - 7.4. markägare?

8. Vilka var svårigheterna?
 - 8.1. Motstånd?
 - 8.2. Hinder?
 - 8.3. Bristande kunskap?

9. Vad fick du för hjälp?

10. Hur fungerar samarbetet med länsstyrelse eller andra statliga instanser?
 - 10.1. Samarbete mellan projekt?
 - 10.2. God kommunikation?
 - 10.3. Kunskapsutbyte?

11. Vem anser du har det grundläggande ansvaret när det gäller förmedling av förhistorian?
 - 11.1. Är detta bra eller dåligt?
 - 11.2. Bör det vara annorlunda?

12. Vad tror du gjort att ditt företag lyckats?

13. Vad skiljer ditt projekt från ett statligt projekt?
 - 13.1. Bättre eller sämre förutsättningar att lyckas?

14. Ser du något problem med att icke-arkeologer förmedlar arkeologi?
 - 14.1. Om ja, hur skulle det kunna bli bättre?

Till ansvariga vid länsstyrelsen:

1. Berätta om dig själv och vad det är du gör.
 - 1.1. Namn och ålder
 - 1.2. Utbildning/grundläggande yrke
 - 1.3. Tidigare erfarenheter av fornlämningsvård
 - 1.4. Tidigare erfarenheter av att arbeta med förmedling
 - 1.5. Tidigare erfarenheter av att arbeta med marknadsföring

2. Vilken är din relation till fornlämningen?
 - 2.1. Ansvarsposter

3. Hur skulle du beskriva arbetet kring fornlämningen idag?
 - 3.1. Besökare?
 - 3.2. Hur gynnar den närområdet?

4. Varför tror du att fornlämningen inte är ett stort, välkänt turistmål idag?

5. Vad ser du för möjligheter med att utveckla arbetet kring fornlämningen?
 - 5.1. Några framtidsplaner?
 - 5.2. Någon engagerad privatperson?

6. Vilka svårigheterna ser du i att utveckla arbetet?
 - 6.1. Motstånd?
 - 6.2. Hinder?
 - 6.3. Bristande kunskap?

7. Vem anser du har det grundläggande ansvaret när det gäller förmedling av förhistorian?
 - 7.1. Är detta bra eller dåligt?
 - 7.2. Bör det vara annorlunda?

8. Vad tror du krävs för att driva ett framgångsrikt företag i samband med fornlämningen?

9. Vad skiljer ett privat projekt från ett statligt projekt?
 - 9.1. Bättre eller sämre förutsättningar att lyckas?

10. Vad tycker du om privatägda företag som lever på fornlämningar?

11. Ser du något problem med att icke-arkeologer förmedlar arkeologi?
 - 11.1. Om ja, hur skulle det kunna bli bättre?